

18812

Սիրոյ արեւիկա

891.99

Կ-17

1893

891.99

Փ-17

№ 2. Հրատարակութիւն „Ասք-Աւէ“ ի № 2.

ԱԶՔԱՆԱԶ—ՓԱՄԲԱԿԵՑԻ

ՍԻՐՈՅ ՊՕԷԶԻԱ

ՆՄԱՆՈՂՈՒԹԻՒՆ

→❖❖❖❖←

213

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

ՏՊԱՐԱՆ „ՌԻՐՈՐ“ Տ. ՆԱԶԱՐԵԱՆ

1893

Հրահանգներ Ընդհանուր և
հատուկ բնույթի
№ 2. Հրատարակուած թիւն «Աւք-Աւե» Ի № 2.

891.99

41-17

ԱՄԵՐԱՆՔ - ՓԱՍՏԱԿԵՅՈՒՄ

18259
1870
1871

ԱՐԴԱՆԱԿԱՆ ՊՈԼԻԳՐԱԿ

ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հրատարակուած 1893 թ. 10-րդ օգոստոսի 17-ին
Հրատարակուած 1893 թ. 10-րդ օգոստոսի 17-ին

— ԳՐԱԴԱՐԱՆ —

2003

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան «Արօր» Տ. ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՄ

1893

1001
4365

200

4336

Ի Ր Մ Տ Ե Ր Ի Մ Ը Ն Կ Ե Ր

ՀԱՅԿ ՄՈՒՐԱԶԵԱՆՅԻՆ

Հնկերական անկեղծ սիրով

Ն Ի Ի Ր Ո Ն Մ Է

ՓԱՐՔԱԿԱՆՔԱՆ

Дозв. Ценз. Тифлясь, 26-го Октября, 1892 г.
Тип. „АРОР“, Т. Я. Назарьянъ, Барятин. ул.

ՍԻՐՈՅ ՊՕԷԶԻԱ

I.

—Ո՛չ, սիրելիս, երկար ապրել այսպիսի պայմաններում, ճշմարիտ, ես չեմ կարող,—ասում էր տիկին Մարգարիտա Յովսեփեանը, որ մի միջին հասակի ջահել, պարարտ, լայնաթիկունք կին էր, և որը դեմեց Օհան Օհանեանին, ամենայն քնքշութեամբ նայելով ուղղակի նրա աչերի մէջ՝ ասաց.—Դ՛նւ միայն լաւ մտածիր այն դրութեան մասին, որի մէջ գրտնւում եմ ես և դու ինքզ կըհասկանաս, որ պահանջում ես ինձնից անհնարին բան։ Այդ երկդիմութիւնը, այդ լաւիւնական ստույգութիւնը, որին ես պէտք է մօտենամ՝ ճնշում է ինձ չարաչար։ Խաբել մարդուս, կեղծութեամբ վերաբերւել նրան իւրաքանչիւր քայլափոխում, օգտւելով նրա հաւատարմութիւնից և մինչև անգամ յարգանքից... ո՛չ ո՛չ... այդ սարսափելի է... Դեռահաս, թխահեր կինը վերկացաւ գահաւորակի վրայից և սկսեց արագ-արագ ման գալ իր սենեակում՝ աշխատելով յաղթել իր հոգեկան լուզմունքներին, որոնք տիրապետում էին սեւաչեայ կնոջ մտքերին, այն անընտելան դերի առթիւ, որը մի քանի ամիս էր ինչչա-

ըրունակ խաղում էր նա: Օհանեանը նստած էր՝ չըփոփոխելով իր դիրքը, և միայն նրա փայլուն ու խորասուզ աչքերը ջերմօրէն հետևում էին Մարգարիտայի գրաւիչ դէմքին, նրա բոլոր կրակոտ շարժումաճըներին:

— Ի՞նչ ես ցանկանում դու, Մարգո, ի՞նչ վրձուեցիր, վերջապէս հարցրեց նորա պաշտելին:

— Ի՞նչ վճռեցի ես, միթէ այդ դու չըգիտես, զարմանքով կրկնեց տիկին Յովսէփեանը, կանգնելով ուղղակի Օհանեանի հանդէպ: — Ո՛հ, Աստուած իմ, չէ որ հարիւր անգամ դրականապէս ասել եմ քեզ, որ անհրաժեշտ է ամէն ինչ, այո՛, ամէն ինչ պարզել նրան՝ իմ ամուսնուն, իմ անհոգ, ծոյլ ու դանդաղ ամուսնուն: Հարկաւոր է, որ նա գիտենայ որպէս զի չըխաղայ խաբւած ամուսնու դեր, որին կարող է ծաղրել ամէն մի մարդ, որի մէջ չկայ ծուլութիւն կոչւած բանը: Դու միշտ խնդրում ես ինձ, Օնիկ ջան, համբերել, յենւելով մի ինչ որ դադունի իրի վրայ, քեզ միայն յայտնի պատճառներով... Սակայն այդպէս այլ ևս ես չեմ կարող ապրել և համբերել, ես պէտք է ամէն ինչ ասեմ ամուսնուս, ամէն ինչ պարզաբանեմ...

— Ե՛հ, լաւ, Մարգո, ենթադրենք, որ դու կասես նրան յայտնի փաստերը, իսկ յետոյ ի՞նչ:

— Ի՞նչպէս թէ ի՞նչ. ես բոլորովին չեմ հասկանում, Օնիկ, թէ ի՞նչ ես կամենում դու գործնով հասկացնել:

— Սակայն հասկանալ այդ ամենն ինչ զժուարին չէ, ուսերը թափ տալով ասաց երիտասարդ պարոնը, — Բայց եթէ դու ցանկանում ես, կըբացատրեմ քեզ իմ միտքը: Նախ՝ այն տեղեկութիւնը, որը այդպէս շտապում, ճգնում ես հաղորդել ամուսնուդ՝ երկար չի պատկանի զօհացուցիչ իրերի թիւին, և, իմ կարծիքով, աւելի մարդասիրօրէն է և մինչև անգամ ազնուութիւն է ծածկել մարդուց այնպիսի փաստերը, անցքերը, քան թէ գալ նորա մօտ և ասել. «Ես քեզ դիմանալ չեմ կարող, սիրում եմ ուրիշին», այդ բոլորը նորաձեւութիւն է:

Սյնուամենայնիւ, գործիր այնպէս, որպէս զիտես ինքդ, ես խորհուրդ տալու և համոզելու չունիմ ոչ մի իրաւունք:

— Ինչո՞ւ ես այդպէս վիրաւորական կերպով խօսում, Օնիկ:

— Միթէ ես վիրաւորում եմ քեզ իմ մտադրութիւններով:

— Միթէ այդ այն չէ, որ պէտք է, որ հարկաւոր է ասել: Եթէ դու ամուսնացած լինէիր և սիրէիր մի ուրիշին, միթէ դու ինքդ քեզ պարտականութիւն չէիր համարել ասել այդ նրան՝ քո կնոջը, պարզել նրա առջև քո սիրտը, մանաւանդ եթէ դու տեսնէիր, որ նա սիրում է քեզ իր բոլոր սրտով, հաւատում է քեզ անպայման... Վերջինս տիկինը արտասանեց գլուխը քարշ ձգած և զգաց թէ՛ ինչպէս ամօթխածութեան վարդերը ծածկեցին իր թու-

Թուշիկ այտերը. նա լիջեց ակամայօրէն այդ առաւօտեան տեսարանը, երբ ամուսինը խօսակցելով իրեն հետ, արտայայտեց իր ջերմ և բարի ցանկութիւնը՝ շատ բաների վերաբերմամբ՝ այնպիսի աննկարագրելի յարգանքով և հաւատով գովաբանեց կնոջ ձգտումը, եռանդը դէպի սովորելը, դէպի գրականութիւնը, որ ամէն օր շտապում էր դէպ գիտութեան տաճարը... սակայն նա փոխարէն գիտութեան սեղանի, նստած էր Օհանեանի սենեակում, անձնատուր էր լինում նորա սիրակէզ փաղաքշանքներին, յազենում էր փոխադարձ սիրոյ խանդավառ երջանկութեամբ՝ խաբելով իրեն համար բարի ազնիւ ամուսնուն...

— Երբէք չէի տսիլ, բացականչեց Օհանեանը վճռողական ձայնով: Եւ ինչո՞ւ համար, կնոջս հետ կապուած եմ անխղելի, ամուր հանգոյցներով, մեղնից կառաջանալ որդիք, վերջապէս, չէ որ կայմի յայտնի հասարակական դրութիւն, որին քարուքանդ անելը, ուղղակի անհնարին բան է:

— Մտածիր, Մարգօ, ամէն բան ասելով ամուսնուդ՝ դու պէտք է բաժանուիս նրանից, հեռանաս նրա տնից... Ես չեմ խօսում այն բանի մասին, թէ որպիսի ուժգին հարուած կը հասցնես ամուսնուդ ծառայական և հասարակական դրութեանը և թէ ինչ տեսակ խայտառակութեան մէջ կը ձգես նրան: Նրա տարիքում, որ համարեալ քսանով աւելի մեծ է քեզնից, շատ հեշտ չէ բժշկել մարդու վերքերը... Նա

ստիպւած կըլինի թողնել իր պարսպմունքը, փրչացնել իր ամբողջ կարերիսն, հեռանալ մի որ և իցէ հեռաւոր գաւառ, ուր նրան ո՛չ ոք չի ճանաչիլ և կըսկսէ նորից ձգձգել ծառայական նոր որոնած լուծը... Սակայն ես էլի կըլինում եմ, ես չեմ խօսում արդէն այն մասին, թէ նրա կեանքը վերջնականապէս կըլինի կիսամեռ... Իսկ դ՞ու՞քն էս մտադիր անել ինքդ քեզ համար: Միայնակ, առանց ապահով դրութեան, առանց մի որ է ապագայի... Բոլոր ծանօթներդ և բարեկամներդ երես կըղարձեն քեզնից, ո՛չ ոք չի ընդունիլ քեզ, ո՛չ ոք չի նայիլ քո երեսին... Եւ դու ձգտում ես դորան:

— Ո՛հ, Աստուած իմ, որպիսի մռայլ տեսարան ես ներկայացնում դու ինձ, Օնիկ, — հառաչեց անբաղդ տիկինը, նստելով գահաւորակի մօտիկ՝ բազկաթոռի վրայ, — միայն ես գիտեմ և ճանաչում եմ հարիւրսւոր կանանց, որոնք հեռացան իրենց մարդկանցից, տակն ու վրայ արեցին իրենց ապահոված հասարակական դրութիւնը և ապրում են քաղաքական ամուսնութեամբ աւելի հիանալի կերպով և որոնց խնամատարները սիրում են և յարգում, որպէս վայել է օրինաւոր կնոջը... մի քանիսը նրանցից, մինչև անգամ ներկայումս, ունեն որդիք և... միանգամայն բաղբաւոր են...

— Բաւական է, սիրելիս, այդ բոլորը միմիայն կեղծ հրապուրանքներ են և հարցի միմիայն երեսը... Նայիր մօտիկ, մօտիկ այդպիսի ընտանիքը

և դու կրտսեանես այնտեղ ասածներս՝ տանջանք հոգեկան ցաւերի, կըլսես սրտակոտոր հառաջանքներ: Օրէնքով մեզանում չըկայ քաղաքական ամուսնութիւն, և որդիքը ալգալիսի գոյգերի—ապօրինի, անիրաւունք արարածներ են: Մթթէ դու մտածում ես, թէ լաւ, ազնիւ կինը կարող է լիապէս զուարճանալ կեանքով, եթէ նա գիտէ, որ իւր որդիքը, այդ անմեղ, խղճալի երեխաները, պէտք է կրեն իրենց վրայ բոլոր ծանրութիւնը մայրական մեղքերի, քաւեն իրենց կեանքով նորանց անցկացրած զմայլական ըստէները:

Չէ՞ որ այդպիսի երեխաները չունին անուն, չունին ապագայ... Հազիւ մտնելով դպրոց, հասարակութեան մէջ, նրանք միայն դառնում են ծաղրածութեան առարկայ: Եւ վերջապէս դրութիւնը հէնց այդ մօրը «այդ քաղաքական կնոջ» մթթէ սարսափելի չէ: Նա—իւր ամուսնու ձեռքում խաղալիք է, յայտնար մէջ կառաջանալ Փանտագիայի սիրահարել մի ուրիշի վրայ և թողնել նրան՝ առաջինին ի միասին իր ապօրինի երեխաներով—և նա, այդ «քաղաքական կինը» կրմնալ սոված ու ծարաւ ես չեմ խօսալ, չեմ խօսալ այն անպիտանների մասին, որոնք շատ թեթեւ կերպով են նայում իրենց պարտականութիւնների վրայ՝ դէպի թոյլ կինը, —շարունակեց Օհանեանը, գլխակոտոր և լուրջ նայելով Մարգարիտայի դալկացած դէմքին, —բայց մինչև անգամ, բարի ազնիւ մարդն էլ անգոր է

դառնում կռուի մէջ հասարակութեան հետ: Դու գիտես, Մարգո, որ ես սիրում եմ քեզ այնպիսի բուռն սիրով, որ երբէք, այո՛, երբէք չեմ սիրած ոչ որքին իմ ամբողջ կեանքում, սակայն երբ դու բաժանուես ամուսնուցը—և ես չեմ կարող լինել քեզ պաշտպան և խնամատար, չեմ կարող լինել պատենշ թո և կեանքի դատարկութեան մէջ:

—Չես կարող... շշնջաց Մարգարիտան—այսինքն՝ չես կամենում... Դու, երեւի, մտածում ես, թէ՛ ես կըդառնամ քեզ համար ծանրութիւն, և թէ՛ կըսկսեմ ապրել քո նիւթական միջոցներով... ո՛հ ինչպէս չարաչար սխալում ես,—աւելացրեց նա դողդոջիւն ձայնով,—ես քո մէջ որոնում եմ բարեկամութիւն, օգնութիւն և նեցուկ կեանքի սև և դժբաղդ օրերում, մռայլ անյոյս վայրկեաններում, իսկ ապրել նիւթապէս, ես ինքս էլ կարող եմ... Հէնց հիմի էլ, ապրելով մարդու հետ, նա ինձ ոչնչով չէ պարտաւորացնում, ինքս բաւականին աշխատանք ունիմ և շահում եմ իմ պատկառելի գումարով:

Դու գիտես, որ ես ինքս ապահոված դրութեան մէջ եմ, և հետեւապէս, երբէք չեմ էլ կարող թոյլ տալ ինձ ծանրաբեռնել իմ սիրեցեալ մարդուն, նստել նրա պարանոցին և մեծացնել նրա համար՝ ծանրութեան կշիռը: Ես շատ լաւ եմ հասկանում միատեղ կեանքը, թէ ջանք է հարկաւոր փոխադարձ թեթեւացնել միմեանց գոյութիւնը, որպէս վայելէ երկու, միմեանցից փոխադարձ սիրած, յարգած

արարածների, սակայն առանց մի որևէ յետին մտքերի, առանց մի որևէ դրամական հաշիւների: Եւ բացի դրանից, քո կարծիքը թէ՛ ազնիւ կինը չէ կարող բաղդաւոր լինել, գիտենալով, որ այդ բաղդաւորութիւնը գնւած է մի ուրիշի վշտով, անիրաւացի և ծանր սպազայով, հէնց նորա հարազատ որդոց-միանգամայն իրաւացի է ու գորա դէմ հակառակելէս չեմ կարող... Ինձ միայն զարմացնում է մի բան. ինչո՞ւ համար դու, խորը թափանցելով սպազայ սպորինի ընտանիքի գրութեան մէջ, այդպէս խորը հասկանալով կնոջ չարչարանքը, որը հրաժարուել է գոյութիւն ունեցող օրինաւոր կնոջ գրութիւնից՝ բոլորովին չես ուզում ճանաչել, հասկանալ և ըմբռնել նորա չարչարանքը, նորա նըշաւակութիւնը, նրա արհամարհանքը դէպի իր անձը, երբ նա, սիրելով մի ուրիշին մնում է կին իւր ամուսնուն, վճռում է մտցնել իր ընտանիքի մէջ, այդ «օրինաւոր ընտանիքի» ստախօսութիւն և խաբեբայութիւն... Միթէ դու չես հասկանում, չես ուզում հասկանալ թէ՛ ինչպէս այդ ծանր է, անտանելի է՝ իւրաքանչիւր վայրկեանում ստախօսել, դիմակաւորուել և կարմրել ամուսնու առաջև, մանաւանդ այնպիսինի, որպիսին է իմ ջրատար ամուսինը: Ո՛չ, ես չեմ կարող տանել այդպիսի մի կեանք, չէ, այդ վեր է իմ կանոցի ուժերից, և ինձ զարմացնում է այն, թէ՛ ինչպէս դո՛ւ, որ ճշմարտասէր և ազնիւ մարդ ես դու,

որ քեզ թոյլ չէիր տալիս անգամ դատարկ սուտ տեսլու, այստեղ ո՛չ միայն քաջալերում ես ինձ, բայց և՛ պահանջում ես խախտուակ ստախօսութիւն, գիտակցօրէն մղում ես ինձ դէպ խաբէութիւն և պահանջում ես նաև ուխտադրութեւ անհաւատարիմ լինել դէպ իմ գերդաստանը, և այն էլ աններելի կերպով: Դո՛ւ գուցէ վախենում ես...

— Ո՛չ, սպասիր, Մարգօ, մի եզրակացնիր իմ խօսակցութիւնից ո՛չ մի վերաւորական խօսք դէպի քեզ, այլ աւելի լաւ է իսկութեամբ ըմբռնիր առաջներս: Դու գիտես, — շարունակեց նա, — թէքուելով մատաղ կնոջ կողմը, առնելով նորա ձիւնանման, թոթիկ ձեռիկները իւր ամբիւրի մէջ, — Ես ունեմ ծեր մայր և քույր, վերջինս բոււական մեծ է ինձնից: Նոքա տալում են մեր քաղաքի մի լեռ ընկած, խուլ ու կեղտոտ փողոցներից մինում, այն սուղ միջոցներով, որը ես հազիւ հազ կարողանում եմ հայթայթել նոցա: Երբ ես դեռ երեխայ էի, իսկ լեռն աշակերտ և մինչև անգամ համալսարանի ուսանող, առաջին երկու կուրսերում, մայրս և քույրս զրկում էին իրենց շատ բաներից, իսկ հաց-թուխ հայրս դօր ու գիշեր խորովում էր հնոցի առաջև, որպէսզի պահպանեն ինձ սպառնացող նեղութիւններից, և այդպիսով ինձ միջոց տան կրթութիւն տրանալու: Հօրս մահից լեռնոյ՝ մայրս ստանում էր ամսական ութն ռուբլի օժանդակութիւն մի բարեկամ վարդապետից, իսկ այդ չնչին փողով,

դու հասկանում ես, մինչև անգամ չի էլ կարելի ապրել, ծայրայեղ խնայողութեամբ... Թէ ինչպէս էին նոքա ապրում, թէն էին շինում—ես հէնց հիմա էլ ինձ յաճախ հարց եմ տալիս,—սակայն ես ունեի ամէն անհրաժեշտ բան, ունեի և մի քանի աւելորդ զարդ ու զարդարանքներ: Քոյրս շարունակ վազում էր դասատուութեան յետեւեց չնչին վարձատրութեամբ, իսկ երեկոյեանները գործում էր գիւլպաներ և բաճկոններ, որոնց վաճառում էր փողոցներում: Նիսակոյր մայրս, ակնոցները աչքերին, նոյնպէս օգնում էր նորան, համարեա մնում էին ամբողջ գիշերներով անքուն և շատ անգամ էլ նընջում էին գործը ձեռներին: Նրանք գառանցում էին ինձ վերայ, իմ ապագայի վրայ, կազմելով փալլուն նախագծեր, որոնց մէջ բոլորը, այն, բոլորը նախատեսւած էր ինձ համար, իսկ իրենց համար՝ Թողնում էին միմիայն իրաւունք ուրախանալու իմ յառաջագիծութեամբ, մխիթարել ինձնով, փաղաքշել և խնամել ինձ... .

—Ի՞նչ բարի են եղած նրանք... իսկ դու երբէք չես էլ պատմել որեւիցէ բան նոցա կեանքից... Թէն բաղդաւորութիւն է ունենալ *այդպիսի* մայր և *այդպիսի* քոյր, շրջնաց Մարգարիտան, սիրողաբար սեղմելով սիրահարի ջղախն ձեռքը:

—Սյո, շատ բարի են, Մարգո, այդ ճշմարիտ է... չէի խօսում նոցա մասին, վախենալով մի գուցէ... և չգիտէի, թէ ինչպէս կ'վերաբերուէիր նոցա:

Եթէ որ Աստուած մի արասցէ, նկատէի քո մէջ ծաղր, նախանձ կամ դժգոհութիւն, որ ես այնքան բուռն կերպով սիրում եմ նոցա—կատէի քեզ... սիրահարած կանայք երբեմն *անտեղի խանդոտ* են լինում, և հէնց ես էլ այդ իսկ պատճառով երկիւղ էի կրում... Կորցնել իմ զգացմունքը դէպի քեզ, ուղիղն ասած հոգիս, ես չէի ցանկանալ... և այդ կարող էր պատահել, եթէ որ...

—Ինչպէս ցաւալի է, որ այսքան տարւայ Ժամանակամիջոցում դեռ չես կարողացել ինձ իովութեամբ ճանաչել և հասկանալ... Ա՛խ, ես կեանքս կրտալի, միայն եթէ կարողանայի ծառայել, հանգստացնել և մխիթարել քո բարեսիրտ մօրը և քրոջը, որպէսզի...

—Ա՛խ կեանք, կեանք, անիծեալ պայմաններ, ընդմիջեց նրան Օհանեանը, և ընկնելով գահաւորակի թիկունքի վերայ նա նորից տաքացած և զայրացած սկսեց խօսել, որպէս յատուկ է նորաւարտին: Մի խօսքով երկիւղ էր կրում, որ մի գուցէ չէ կարող ամէն ինչ ասել, վերջացնել, որ կարող է մոռացութեան տալ հինմովին, կարևոր միտքը:

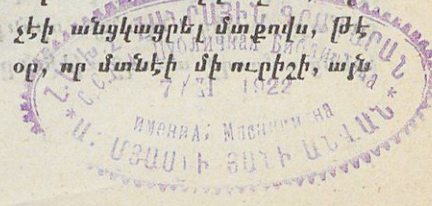
—Հն, դու ասացիր, սիրելիս, թէ քեզ համար ծանր է, մինչև անգամ անտանելի է՝ երկդիմութիւն և ստախօսութիւն... Օ, նազելի հրեշտակ, և միթէ ես չեմ հասկանում այդ, չեմ փորձում միևնոյնը ինձ վերայ: Սիրում եմ մօրս, սիրում եմ և քրոջս իմ սրտի բոլոր զգացմունքներով, խորին կերպով յարգում եմ նրանց, բայց ասիւր խնդրեմ, կա-

րող եմ իմ սիրտս պարզել նրանց առջև: Կարող եմ քեզ երևան հանել նրանց առջև, որպէս հարազատ կին, ասել թէ՛ կապած եմ ընդ միշտ քեզ հետ և թէ դու—իմ կինս ես... Ո՛չ, ցաւում եմ, ցաւում եմ ՚ի սրտէ, որ չեմ կարող: Նրանց անկեղծ սէրը, զոհաբերութեան երկար տարիները և զրկանքները, որ մատուցին ինձ, և շնորհիւ որոնց ես փողոցային երեխայ լինելուց դարձայ ուսուցիչ, այն էլ մատաղ սերունդի, և դուրս եկայ ճանապարհ, այդ յաւիտենական ճանապարհը—կաշկանդում են ինձ: Գիտեմ, ոչ մարտ, ոչ քոյրս չէին յանդիմանի ինձ, այլ, ընդհակառակը, կը վերաբերւէին դէպի քեզ բարեսրտութեամբ, սակայն մի և նոյն ժամանակ, հաւատացած եմ, որ այն վայրկեանից, երբ նրանք գիտենան թէ ինչպէս եմ կազմակերպել իմ կեանքը—ապագան, կը մահանային դարտից: Բոլոր նրանց մտածմունքները, նրանց անսահման զառանցանքը իմ ապագայի մասին, նրանց նախագծերը, փայլուն ծրագիրները, ամէնը տակն ու վրայ կը լինէին: Նրանք կը հասկանային, որ դու ինձ համար անգնահատելի ես, իսկ իրանք—ոչինչ: որ իրանց զոհաբերութիւնները ընդունելի չեն եղած Սրբաբնի, որովհետեւ չըտուցին այն պտուղները, որոնց սպասում էին և ձգտում ստանալու: Նոցա մտածմունքն է՝ տեսնել ինձ ամուսնացած օրինաւոր պաւիով մի ջահել, անարատ և ապահոված օրիորդի վրայ, որը կը խնամէ իմ օրինաւոր որդոց, յագենալով անուշահոտու-

թեամբ իմ ընտանեկան բաղդաւորութեան՝ ստեղծւած համաձայն իրենց իդէալի:

Սմէն ինչ տարբեր է, ամէն բաղդաւորութիւն, որը չի յամարւի իրենց աշխարհայեցողութեան, թէ և կարող էր լինիլ բաւականութիւն պատճառել ինձ — իրենց համար անմիտ, անկարելի է: Եւ այդ, Մարգո, ևս անկասկած չէ՞, յիմարութիւն չէ՞—ոչ, իրանք այդպէս են սովորած՝ տեսնել ինձ իբր երեխայ, անփորձ, բայց վստահ տղայ, որի իւրաքանչիւր քայլը լինէր զբաւական իրենց մտածութեան և վճռողականութեան, որ և չնայելով իմ երեսուն տարիքիս, նրանք, ըստ իրենց հասկացողութեան, զխտակցօրէն տանում են ինձ՝ իրենց օգնիչ ձեռքերի վրայ: Երբեմն այնպէս ծանր է լինում ինձ համար, և մինչև անգամ անտանելի, որ ես խոնարհվում եմ և տալիս եմ ինքս ինձ ազնիւ խօսք՝ ոչինչ չանել հակառակ նրանց կամքին: Իսկայէս մինչև այժմ չի էլ եղել մի որևէ առիթ, նրանք այնպիսի հոգատարութեամբ են վերաբերում ինձ, այնպիսի հեռատես աչքերով են նայում ապագայի վրայ, որ եթէ ես մօտենում եմ նրանց՝ իրազեղեցու իմ կարծիքներս կամ ենթադրութիւններս, երևում է, որ նրանք նախատեսել են իմ մէջ նոյնանման մի բան և վճռել են վաղօրօք: Բայց, ահա թէ ինչ նրանք չեն նախատեսած—այդ դու ես, Մարգարէ, որպէս ես ինքս երբեւիցէ չեի անցկացրել մտքովս, թէ կարող է պատահել մի օր, որ մտնէի մի ուրիշի, այն

1901
ՀԱՅԿ

էլ պաշտօնակցիս ընտանիքի մէջ, քանդ ու քարափ անէի, սիրէի և գերէի մի ամուսնացած կնոջ սիրտը... Ես միշտ համարում էի այդ տեսակ ձեռնարկութիւնը, երբ դեռ ուսանող էի—քսութիւն, ստորութիւն, անազնութիւն, բայց... Այն, հոգեակս, ինչ կ'լինէր, որ մենք ճանաչէինք միմիանց առաջնանից և... ինչպէս լաւ կ'լինէր ամեն ինչ ապագայում: Իսկ այժմ... թշուառ իմ, ինչպէս ևս խղճում եմ քեզ, հասկանում եմ, թէ ինչպէս ծանր է և տանջուում եմ քեզնից աւելի... քանի որ ոչինչ չեմ կարող անել, ոչնչով չեմ կարող գոնէ օգնել կամ թեթեւացնել քո վշտալի զրուածիւնը:

Գիտեմ, գիտեմ վատ է այժմ քո վիճակը, սակայն եթէ բաժանւիս ամուսնուցդ—կ'լինի աւելի վատ, որովհետեւ ես չեմ կարող խոստանալ քեզ միատեղ կեանք և լինել յայտնի կերպով հասարակութեան առաջ քեզ պաշտպան: Եւ մանաւանդ, եթէ մեր հոգեւոր իշխանութիւնը իմանայ, որ ես ապրում եմ քաղաքական ամուսնութեամբ, այն էլ ամուսնացած կնոջ հետ, այն ժամանակ ինձ կրմեղադրեն անբարոյականութեան մէջ և այդ էլ կըտապալէ իմ բոլոր յոյսերը, իմ ապագան: Իմ անձնական բաղդաւորութեան և «ես»-ի համար—երբէք ես չեի էլ մտածի... սակայն նրանք, միթէ ես իրաւունք ունիմ զրկելու նրանց մի կտոր չոր ու ցամաք հացից, նրանց, որոնք տւել են ինձ թէ իրենց ամբողջ առողջութիւնը և թէ բոլոր ուժերը:

—Այո՛, այդ տեսակէտից նայելով, ի հարկէ, դու, Օնիկ, ճիշդ ես ասում, շրջնաց անբաղդ, փափկասուն կինը, արտասուլի աչերով.—սակայն ինչպէս այդ բոլորը ծանր է... ինչպէս դժւարին է հաշտեցնել իր մէջ բանականութիւնը և սրտի պահանջը... ծշմարիտ է արդեօք, որ առաջնանից քո գլխից չէր անցել այդ... Մինչև այն օրը... Իսկ ես... ես... ինձ թւում է, թէ աւելի հեշտ է մեզ համար բաժանւել իրարից, քան... Ես չըկարողացաւ աւարտել և բարալիկ, ալ-կարմրագոյն շրթունքները մրմնջացին աննկարագրելի կերպով և ակամաօրէն փակեցին: Արտասուների խոշոր կաթիլները, որպէս կարկաչուն աղբիւրի նորաբաց ափից՝ զլգլացին և սկսեցին սահել նրա «մասրանման» և հրապուրիչ թշերի վերայ և, ծածկելով երեսը իր սառն, փայտացած ձեռիկներով, ընկաւ իւր սիրելու պալանոցով՝ բնագդմամբ որոնելով մխիթարութիւն և բերկրութիւն՝ նրա հրատապ, վառ փաղաքշանքների մէջ:

—Բաժանւել, Մարգօ, օ, չէ, չէ, իմ սիրելիս, բայց և ինչո՞ւ,—ասաց Օհանեանը՝ թափելով սիրոյ համբոյրներ նրա արտասուլի դէմքի և բարձրագիւր կրծքի վրայ,—մի ասիր այդ, ինչո՞ւ խզել մեր սիրոյ պօռգիան, այդ հազւագիւտ բաղդաւորութիւնը երկու արարածների, որոնք կապւած են իրար հետ, անշահախնդրական սիրոյ ձգտումներով... Թող մեր ապագան բաղդի կամքին, թող լինի այն, ինչ որ

նա կըտնօրինէ... Ես—Փատարիտ *) եմ, աղունիկս, և հաւատում եմ բաղդի ասողին։ Մի հեռացիր ինձնից, իմ սիրելի... Բո մէջ է իմ կեանքի լոյսը, իմ հանգստութիւնը և խնդութիւնը։ Հաւատա՛, հոգեակս, եթէ մենք միանանք և ապրենք ի միասին, բոլոր մեր սիրոյ պօէզիան մի ակնթարթում կ'ոչնչանայ կանայտանայ, իսկ բաւականանալ մի միայն ֆիզիքական կողմով, դժբաղդաբար, և ոչ մէկս չենք կարող... Այդ ըսպէին ժամացոյցը զարկեց ինն և Մարգարիտան իսկոյն սթապիւնեցաւ։

— Այն Ատտուած, ինչպէս երկար նստեցի քեզ մօտ, իսկ տանը, գուցէ արդէն սպասում են ինձ... — Ինչ կըլինէր նրա ճարը, եթէ եկած լինէին հիւրերը և ամուսինը ուղարկէր նրա յետեից կուրսերը, կամ հէնց ինքն անձամբ գնար։ Եւ եթէ այնտեղ պատահէր կնոջ ընկերուհիներից մէկնումէկին և իմանար, թէ ինչպէս ուշ-ուշ է յաճախում դասախօսութիւններին, այն ժամանակ չնայած նրա բոլոր հաւատարմութանը դէպի կինը, նա կըսկսէր կասկածել, կըհետեւէր և... ամէն ինչ կ'իմանար։

— Ինչ պատահեց քեզ, Մարգո, ինչպէս դու յանկարծ շփոթեցիր, հոգատարութեամբ հարցրեց Օհանեանը՝ օգնելով նրան հաղնել վերնազգեստը և զլխարկը, և երբ տիկինը ասաց նրան թէ՛ իրեն

*) Փատարիտ մի վարդապետութիւն է, որ դաւանում է ճակատագրական նախատահմանութիւնը, իսկ ֆատալիստը՝ նրա հետեւողն է։

անհանգստացնում է մի բան՝ սառնօրէն աւելացրեց. — Ի հարկէ, եթէ որ հարցը առաջարկւած կըլինի զեռակցօրէն և նա ուղղակի կըհարցնէ, այն ժամանակ խաբել պէտք չէ... Միայն թէ՛ ինքդ չբնական բացառութիւնը... Մի ընկնիր կուռի մէջ, այլ աւելի լաւ է խուսափել։ Այն ազատութեան մէջ, որին դու ցանկանում ես—բաղդաւորութիւն չի կարող լինել... այնտեղ մեզ սպասում է տաղտկութիւն և անվերջ դատարկութիւն...

II.

Չնայելով այն քնքուշ և խոր հոգեկան ընկերակցութեանը, որը կազմել էր վերջին ամսում տ. Յովսէփեանի և պ. Օհանեանի մէջ, այն երկար ու ձիգ գրոյցները, որոնց մէջ հանգստանում էր մատաղ, զգալուն կինը, ստանալով պատասխան իր բոլոր առաջարկած հարցերին, նա բնազդօրէն զգաց որ Օհանեանը չի սիրում իրեն, այսինքն սիրում է ոչ այնպէս, որպէս ինքն էր ցանկանում։ Նրա դեռափթիթ վառ հոգին պահանջում էր լի հրապուրանք փոխադարձ անկեղծ հատուցման և այն յարաբերութիւնների, որոնց մէջ անձնական «ես»-ը չէ ճանանչվում, դադարում է գոյութիւն ունենալուց, փոխարինւելով բացառապէս նեղութիւնների սիրեցեալ մարդու շահերի պատճառով։ Ընտանեկան կեանքը բաւականութիւն չտւեց Մարգարիտային, որովհետեւ ամուսին զոյգերի բնաւորութիւնները խիստ

տարբեր էին միմեանցից: Ի՞նչպէս պատահեց, որ նա՝ որ միշտ խօսում էր ամուսնական սիրոյ մասին, երբ դեռ չէր ամուսնացած, վճռեց կապել միմեայն լոկ գատողութեամբ, Մարգարիտան Հենց ինքն էլ չըտուեց իրեն հաշիւ: Ամենից աւելի հաւանական էր այն, որ նորա կեանքը իր խնամակալի տնում, վերջինիս հասունացած և նախանձոտ օրիորդների մէջ, էր գոյութիւն ունեցող ստիպմունքներից միսն, որը և մղեց նրան դէպի այդ վճռողականութիւնը: Բացի զրանից պ. Յովսէփեանը չնայելով իր երեսուն և ութ տարիքին դեռ ևս թարմ ու ժիր էր: Նա այնպէս էր սիրում Մարգարիտային, այնպիսի հոգատարութեամբ, այնպիսի պատշաճոր կերպով էր վերաբերվում դէպի կինը, որ այն օրը, երբ նա ինքն առաջին անգամ խօսք բացեց իր սիրոյ մասին և հարցրեց նրան, թէ համաձայն է իրեն կին դառնալու, երիտասարդ աղջիկը առանց մի որ և է տատանման՝ տուեց իր համաձայնութիւնը: Զըշմարիտ է, Մարգարիտայի այն ժամանակուայ նկարագրութիւնը ամուսնական կեանքի նկատմամբ վերին աստիճանի տարբերում էին նրանից, որպիսին երևեցաւ իրականութեան մէջ: Մարգարիտան զրտաւ ամուսնութեան մէջ լիովին ազատութիւն, Հնարաւորութիւն՝ կազմել կեանքը իր ճաշակի և ձրգտումների համեմատ, բոլորովին փռացութեան տալով, որ փեսացուները փոխառւում են, երբ դառնում են ամուսիններ:

Նոցա ամուսնական երկու տարիները անցան, զնացին աննկատելի կերպով: Պ. Յովսէփեանը ծանրաբեռնաւ ծառայական հոգսերով, միշտ լուրջ և կղզիացած, շատ քիչ էր պատկանում իր ընտանիքին: Նսրաթւայ մէջ երկու-երեք գիշեր նա կնոջ հետ ի միասին գտնւում էր, նշանակւած օրերը, իր ծանօթների մօտ, մի անգամ էլ շաբաթւայ մէջ իրենք էին ընդունում հիւրեր, իսկ շաբաթւայ մնացեալ օրերը Յովսէփեանը պարապւում էր տկադեմիայում կամ իր զբոսենեակում, միանգամայն խորասուզւելով զանազան հարցերի և պրօբեկանների մէջ:

Պ. Յովսէփեանը համարում էր իրեն ամենաեղանակը ամուսիններէ մէջ, տեսնելով թէ՛ որպիսի նախանձելի տպաւորութիւն է առաջացրել հաստարակութեան մէջ իր ջահիլ կինը, որպիսի բարի և տնարար տանտիկին է, որպիսի հաւատարիմ կին է, և ոչ մի անգամ չըտուեց ինքն իրեն հարց—բաղդաւոր է՝ Մարգարիտան, կարող է լիովին բաւականութիւն ստանալ նրա անյադ, հրաբորբոք բնութիւնը, նրա տաք գլուխը, այն չոր բոլորժուազական կեանքով, որով նոքա ստրկւում էին: Մարգարիտան և ոչ միանգամ իր կողմից ցոյց չ'տուեց դժգոհութիւն մարդուն մոթերի յաւիշտակութեան և նրի բացակայութեան մասին: Նա շատ էր զբաղւում, թարգմանութիւններ էր անում զանազան խմբագրութիւնների համար, շարունակ կարդում էր և միշտ հետևում մտաւոր

կեանքի շարժմանը, այնպէս որ՝ կարծես իսկապէս մտել է ընտանեկան կեանքի հոգու մէջ, որի կարգաւորութիւնը, ստեղծւած ամուսնու կողմից, երբ և իցէ չէր կարող ոչ մի բանով խանգարել: Երկար տարիների ընթացքում պ. Յովսէփեանը սովորութիւն էր արել իրեն համար նախ քան թէ խմել՝ առաւօտները զբօսնել, յետոյ վերադառնալ տուն, կարգաւ լրագրներ, թէյի ժամանակ նախաճաշել և ապա գնալ ծառայութեան: Մօտաւորապէս ժամի երկուսին վերադառնում էր տուն, անհոգ մնում էր բազկաթոռում նստած մինչև ճաշը, իսկ յետոյ փոխելով վերնաշորերը, լւացւում էր, մտնում էր սեղանատուն, որպէս մի հիւրասէր տանտէր, որպէս մի քաղաքավարի և հոգատար ամուսին: Դարասիւմ Յովսէփեանը սիրակէզ համբուրում էր կնոջ ձեռը, հարցնում էր նորա առողջութեան մասին, այն մասին, թէ քնչ էր շինել, քնչ էր պատրաստել ճաշելու, որտեղ էր նա, ո՞ւմ է տեսած և, վերջացնելով այդ անփոփոխ, պաշտօնական հարց ու փորձերը, սկսում էր պատմել Մարգարիտային իր ծառայական գործերից՝ հոգսերը, թիւրիմացութիւնները, մասնակից էր անում նրան իւր վրդովմունքներին և անյաջողութիւններին, ուրախութեան և սպասելիքներին:

Նա այնպիսի եւանդով էր անձնատուր եղել իրեն չոր ու ցամաք դործին, այնպէս էր հետաքրքրւում իր պատասխանատու Ակադեմիայի ուսուց-

չի և ուսումնական ժողովի անդամի պաշտօնով, որ և ինքն չընկատելով այն, սաստիկ ՚ի չարն էր գործ դնում կնոջ համբերութիւնը՝ ստիպելով նրան լսել ամբողջ պատմութիւններ ուսումնարանական կեանքից, երբեմն էլ զանգատոււմ էր իր պաշտօնակիցների դէպի գործը ունեցած անգործունէութեան և սառնասրտութեան վրայ: Մարգարիտան օժտուում էր շատ քիչ ընդունակութեամբ՝ ուշադրութեամբ լսելու այն տեղեկութիւնները և պատմութիւնները, որոնք չէին կարող անգամ թեթեւ կերպով շարժել նրա հետաքրքրութիւնը: Մարգարիտան ճարպիկութեամբ և իր ժամանակին, և ոչ անտեղի, առաջարկում էր հարցեր, ժպտում էր, հպատակւում էր, երբեմն էլ թեթեւօրէն ընդդիմախօսում էր, և, այդպիսի յարաբերութեամբ դէպի պատմախօսը առիթ էր տալիս նրան համոզելու, որ լսում է չքանքանալով և ուրախութեամբ: Այդպիսի ձևականութիւն Մարգարիտան անում էր ոչ թէ այն նպատակով, որ հաճոյանայ կամ մարդու «աչքը մտնի», այլ աւկամայից: Սկզբում նրան իսկապէս հետաքրքրւում էր մարդու ամբողջ գործունէութիւնը և նա՝ Մարգարիտը ցանկանում էր գիտենալ այն ամէնը, ինչ որ կատարւում էր ամուսնու պաշտօնատեղում, իսկ յետոյ երբ պ. Յովսէփեանը ուղեցաւ մասնակից անել նրան իր չնչին, աննշան հոգսերին և պաշտօնական դառնութիւններին, Մար-

գարիտան թէև տխրում էր, բայց քաղաքավարութիւնից ստիպւած չէր վճռում արտայայտել իր չարչարանքը, կամ վերջ տալ մարդու ղառարկաքանութեանը, փոխելով խօսակցութեան ձևը Յովսէփեանի բոլոր ծանօթները և բարեկամները համարում էին նրանց կապը օրինակելի և ոչ մէկի զլխից չէր էլ անցկացել, որ երիտասարդ կինը սոսկալի, անտանելի կերպով տրտում էր՝ ապրելով այդ միատեսակ կեանքով։ Կարգալով նոր լոյս տեսած գրքեր և օրագրեր— լրագրներ, հետաքրքրելով հասարակական հարցերով, Մարգարիտան չունէր ոչ մի մարդ, որի հետ կարողանար խօսել սրտանց, բաժանել էր իր մտածմունքները և զգացմունքները։ Գերասիմ Յովսէփեանին ոչ մի բան չէր զբաղեցնում այդ շրջանից և մի քանի փորձերից յետոյ սկսեց նրա հետ համանման խօսակցութիւն, թափել նրա առջև իւր վրդովմունքները և սպասելիքները, հետաքրքրել իւր զբաղմունքով, բաժանորդ անել իւր մտքերին— Մարգարիտան հրաժարւում էր յոյսից՝ տեսնել մարդու մէջ՝ բարեկամ և ընկեր։ Նա տեսաւ, որ իրենց բաժանում է մի խոր անդունդ և շրջափակեց ինքն իրեն, զգալով սարսափելի անբաւականութիւն և վիշտ։ Յագեցած անհոգ կեանքը, գաւառական բաղդաւորութիւնը և մտաւոր շարժման բացակայութիւնը չկարողացան բաւականութիւն պատճառել տիկին Մարգարիտային։ Դեռ ուսումնարանում եղած ժամանակ

տիկ. Յովսէփեանը համարւում էր մինն նրանցից, որի վրայ յոյս են տածում և նրա բոցավառ բնաւորութիւնը մօտկացրեց նրան աշխարհային կեանքին, այնպիսի գործունէութեան, որը կարող էր կշտացնել նրա գոյութիւնը և յղկել նրա շահերի ուղին։ Եթէ որ ճակատագիրը ուղարկէր նրան, մի օր առաջ, մայրական բաղդաւորութիւն— նա անկասկած կը դառնար ամենաքնքուշ, հոգատար մայր։ Եթէ որ նրա մարդը երևար թոյլ հիւանդոտ անձնաւորութիւն— Մարգարիտան, ի հարկէ՝ կը դառնար մի ինքնագոհ «գլխոտ քոյր», բայց, կարծես-դիտմամբ, նրա ներկայ կեանքում ոչ մի բան չէր պահանջում նրանից, ոչ գոհաբերութիւն և ոչ էլ մի մեծագործութիւն, ուստի մատաղ ուժերը փնտռում էինք ելք, հոգին ջանք էր անում արտահոսել միորեքից բանի մէջ, կանգ առնել միորեքից բարձր, պայծառ, գործունէութեան վրայ։ Այդ ժամանակ բաղդը մօտեցրեց Մարգարիտային Օհանեանին։ Մատաղ և գեղեցկադէմ ուսուցիչը, որը դասախօսում էր ակադեմիայի բարձր կուրսերում, էր մի անձն, ըստ երևոյթին միայն, փայլուն զարգացմամբ, որը կարողանում էր վառ կերպով և պերճախօսութեամբ մեկնել իւր մտքերը։

Օհան Օհանեանը շատ շուտով դարձրեց իւր վրա երիտասարդ կնոջ ուշադրութիւնը։ Տիկ.

Յովսէփեանը ագահութեամբ և լարեաժ ուշադրութեամբ լսում էր նրա ատենաբանութիւնը, որը բացեց նրա առջև մի նոր յոյսի աշխարհ: Նրա իւրաքանչիւր խօսքը, ներշնչեաժ խորին համոզմամբ, իւրաքանչիւր միտքը գտնում էին նրա՝ Մարգարիտայի մէջ, արձագանք, լարուցանում էին նորանոր ցնորքներ և սպասելիքներ, որոնց նա՝ Մարգարիտան արդէն հաշուում էր մեռած և թաղւած: Օհանեանը սլաժառ զմայլմամբ նայում էր կանանց կուրսերին, երբ տեսակցւում էր տիկ. Մարգարիտայի հետ առանձին, շատ և բազմիցս անգամ խօսում էր նրանց փալլաւն ապագայի մասին, այն օգտի մասին, որը նրանք կրքերէին ոչ միայն այն օրիորդներին, որոնք կրմտնեն դպրոց՝ դառնալ վարժուհի և ստանալ պաշտօն, այլ և այն կանանց և մայրերին, որոնք կրթւելով և զարգանալով, կը դառնան անկասկած ամենալաւ տնարար մայրեր և բարեկամներ իրենց ամուսիններին, կրկինին օգնականներ և սիրելի ընկերակիցներ սիրեցեալ մարդկանց:

Օհանեանի խօսակցութեան ազդեցութեան ներքոյ, տիկ. Յովսէփեանը վճռեց իր ունեցած ազատ ժամերին այցելել ակադեմիայի մասնադիտական բաժինների դասախօսութիւններին և ահ ու դողով յայտնեց ամուսնուն իւր այդ ցանկութեան մասին: Նա սպասում էր ամուսնու կողմից մերժումն և մինչև անգամ փափագում էր կռիւ և զայրոյթ,

բայց նա իրեն յայտնի պատճառներով մեծ ուրախութեամբ վերաբերեց կնոջ ձգտմանը՝ շարունակել ուսումը, և զովարանեց իր կնոջ խելքի լուրջ բարեկարգութիւնը, ակնարկելով, որ եթէ կրկինին իրանց որդիք, այն ժամանակ կարող կրկինի կառավարել առանց վարձկան ուսուցչի ցնեքի և ուսուցչուհիների, որոնց հետ դորժ ունենալը շատ ծանր է:

Այդ ժամանականից տիկ. Յովսէփեանի համար արեղծւեց մի միջոց՝ ստեպ-ստեպ տեսակցել Օհանեանի հետ: Չնայած բոլոր հրաւերքին Փերասիմ Յովսէփեանի և նրա կնոջ, Օհանեանը կտրողական կերպով հրաժարւում էր երբեմն-երբեմն գնալ նրանց մօտ՝ ժամանակ անցկացնելու, բացատրելով իր այդ մերժումը՝ զբաղմունքների շատութեան պատճառով, որ ամենեւին չէր խանգարում նրան, համարեա ամէն անգամ ուղղեկցել տիկ. Մարգարիտային ակադեմիայից տուն և, երբեմն էլ խօսակցելով մի օր և է շատ հետաքրքիր նիւթի վրա, նոքա անցնում և հեռանում էին այն փողոցից, որտեղ անցնում էին Յովսէփեանները, և զարմացմամբ կանգ էին առնում, նկատելով, որ գտնւում են շատ հեռու տնից:

Պատահմամբ մի անգամ, երբ նրանք բոլորովին այնպիսի կերպով երևեցան այն փողոցում, ուր ապրում էր Օհանեանը, և որը առաջարկեց տիկ. Մարգարիտային մտնել իրեն մօտ մի փոքր հանգստա-

նալու և մի բաժակ թէյ խմելու, կանացի մատաղ սիրտը տատանւում էր, բայց յետոյ, մտաբերելով, որ մարդը հրաւիրւած է ուսումնարանական փողովին մասնակցելու—համաձայնեց, և այդ օրւանից, համարեա՛, միշտ տիկ. Յովսէփեանը անցնում էր ամբողջ երեկոներ Օհանեանի համեստ և պարզ սենեկում, մտաւորապէս և բարոյապէս հանգստանալով այն տաք խօսակցութեան մէջ, որը տեղի էր ունենում երկու վառվռուն, դեռահաս արարածների մէջ։ Այդ դեռ առաջին գաղտնիքն էր, որ Մարգարիտան իրեն թոյլ տուց ունենալ իր անդուրեկան ամուսնուց—և նրան չարտօնաւ տանջում էր մի միտք՝ անպատճառ ծածկել ամուսնուց այդ իր մաքուր և բարեկամական յարաբերութիւնը դէպի Օհանեանը։ Սակայն պ. Օհանեանը հէնց ինքն էլ այդ էր ցանկանում, գտնելով, որ այդ գաղտնապահութիւնը կազմում է ամենանուրբ, զմայլեցուցիչ փայլը՝ իրենց ընկերավարութեան, որ խզել նրան—կընշանակէ զրկել ծաղիկը իր անուշահոտութիւնից... և Մարգարիտան հնազանդւում էր նրա կամքին, ինչպէս որ հնազանդւում էր իր բարեկամի ամէն մի ցանկութեանը։ Իսկ յետոյ, երբ նրանք բացատրեցին, երբ խօսքը սիրում եմ, ասուցաւ նրանց մէջ և երբ անցան հիացման և հրճուանքի առաջին շաբաթները—Մարգարիտան սարսափմամբ ուշքի եկաւ և հասկացաւ իր դրութիւնը։ Սուտ ասել մարդուն, խաբել նրան, վարել երկդիմի կեանք

նենդաւոր և ուխտադրութ կնոջ—նա չէր կարող նրա ամբողջ ազնիւ էութիւնը ապստամբւում էր ամենայն յամառութեամբ. և ասաց դիմակաւորւած, իդէալիստ համալսարանական պերճախօսին, որ ցանկանում է յայտնել ամուսնուն ամէն ինչ պարզութեամբ և բաժանել նրանից։ Տ. Մարգարիտան սպասում էր, նա իրաւունք ունէր սպասելու, որ պ. Օհանեանը, որի իդէալի ազնւութեան առաջև Մարգարիտան էլ խոնարհուել էր, որի վստահ և վառ ատենաբանութեամբ այդպէս հրապուրւել էր—չի էլ մտածի բացարձակապէս ապացուցանելու գոյութիւն ունեցող ֆակտը և կրդառնայ իրեն ընկեր և բարեկամ, փոխելով իրեն՝ Մարգարիտայի հասարակական դրութիւնը, որ ինքը տապալեց յանուն սիրոյ՝ դէպի ազնւութիւն քարոզող ուսուցիչը, դէպի պ. Օհան Օհանեանը։

Մարգարիտան որդիք չունէր. նիւթական միջոցները, որ ինքը իր թարգմանական աշխատութիւնների շնորհիւ ձեռք էր բերել, այնքան մի պատկառելի դուժար էր, որ (տիկ. Յովսէփեանը) երկիւղ չէր կրում լինել ծանրութիւն Օհանեանի համար և հենց դրա համար էլ ինքը վստահութեամբ առաջարկեց միատեղ կեանք վարել։

Բայց յարգելի ուսուցիչը վախեցաւ։ Օգտւել ամուսնացած կնոջ սիրովը, ներմուծել նրա ընտանիքի մէջ թոյն և յանցաւոր տարիւնք, մղել նրան դէպի խաբէութիւն, մղել դէպի նենգութեան և

ուխտանգանցութեան գէպի օրինաւոր ամուսինը—էր Օհանեանի նկատմամբ «սիրոյ պօէզիան», իսկ միատեղ կեանքը, որի մէջ նա պատիւ կ'ունենար երեւալու, որպէս պատասխանատու անձն, որպէս պաշտպան քաղաքական ամուսնութեան, որպէս ընկեր մարդ—բարեկամ այն կնոջ, որի հետ ապրելով՝ ի միասին, ոչ միշտ լաւ, այլ և վատ,—այդ նրա նկատմամբ՝ «սիրոյ պրօզան», էր, մի դատարկութիւն, որից նա վախենում էր, որի շնորհիւ մինչև այժմ չէր ամուսնացել, «թէև նրան մի քանի անգամ պատահեցին յարմարաւոր ամուսիններ»։ Օհանեանը այդպէս և ասաց «յարմարաւոր ամուսիններ», միանգամայն մոռանալով, որ այդ ֆրագով հէնց ինքն իրեն վայր ձգեց բարձր պատանդանից, ոտնակոխ արաւ իր իգէսլական հերոսի օրէւր (շրջափալը)։

Տիկ. Մարգարիտան այն ժամանակ ահաբեկւած լսում էր Օհանեանի խօսակցութիւնը, որը շատ քիչ ընդհանուր մտքեր էր պարունակում իր մէջ, համեմատած այն բանի հետ, որ ճառում էր ընկերական և ուսանողական շրջաններում, որոնց մէջ նա հրաւիրում էր դէպի մեծագործութիւն, մրցումն հասարակութեան հետ, որը արտայայտում էր կեանքի իգէալը՝ ձեռք-ձեռքի տւած փափկասուն կնոջ հետ, լինել հաւասար օգնականներ և ընկերներ, որպէս փալլուն օրերում, այնպէս էլ դառն և սև...

III.

Երկար տատանմունքից և լուզմունքից լետոյ տիկ. Յովսէփեանը վճռեց վերջնականօրէն պարզել Օհանեանի հետ՝ ստանալ նրանից համաձայնութիւն միատեղ կեանք վարելու կամ բաժանելու, «մնաս բարեւ» ասելու ընդ միշտ, իսկ լետոյ, պատմելով ամէն ինչ՝ ցաւալի պատմութիւնը իւր հրապարանքի—տալ նրան լիազօրութիւն վճռելու իրենց ապագայ բաղդը, այսինքն՝ մնալ ամուսնու մօտ կամ հեռանալ նրանից և սկսել մէնակ կեանք վարել, որպէս ժամանակաւոր պատիժ իւր պարտազանցութեան։ Օհանեանի պատճառաբանութիւնները մօր և քրոջ վերաբերմամբ, նրա վառ, զգացաւած պատմութիւնը նրանց զոհաբերութիւնների մասին իր համար և նրանց ցնորքների վերաբերմամբ, որոնց նա կըխորտակէր, եթէ բացարձակօրէն ապրէր Մարգարիտայի հետ՝ առաջին վայրկեանում պապանձացրեց, կաշառեց ջահել կնոջը և միայն այժմ ճանապարհին գէպի տուն՝ նա սկսեց, ըստ արժանոյն, գնահատել, կշռել սիրահարի խոստովանանքը։

— Ի՞նչ կարելի է զոհաբերութիւններ անել, նրան—չէ, խօսում էր նրանում խանդոտ զգացմունքը, սակայն ինչո՞ւ, որովհետեւ, որ այդպէս ծեռնտու է, գործնական է, քիչ է պատասխանատուութիւնը... նա կամենում է գաղտնագողի սէր, թագնւած օրինաւոր ամուսնու պաշտպանութեան տակ, վախենում է մարդկանց զրոյցներից, զրպար-

տութիւններէց և քննադատութիւններէց, վախե-
նում է ընկնել փառքի և պատւի բարձրութիւնից,
իսկ ես—ես կեանքս եմ խորտակում յանուն սիրոյ
դէպի նա, և ո՛չ միայն կեանքս, այլ և պատիւս, ա-
պագաս, խիղճս... նաեւ ամուսնուս բաղդաւորու-
թիւնը, ամուսնուս ինձ համար այդ ազնիւ, ան-
պայման անձնատուր եղած մարդու: Նրան՝ Օհան-
եանի համար իմ զգացմունքը—խաղալիք է, ձեռնտու
դարան: Օ՛, ի՛նչ սոսկալի և ցաւալի դրամա...

Եւ որքան երկար էր մտածում թշուառ տի-
կինը, այնքան որոշ կերպով էին պատկերանում բնա-
ւորութիւնները այդ երկու մարդկանց—ամուսնու
և Օհանեանի, և ակամայից առաջինի լաւ կողմերը
գերակշռում էին: Թո՛ղ նա համաձայնէր միօրեւիցէ
ուրիշ բանով, թո՛ղ նա ասէր թէ՛ միատեղ կեանքը
կնոջ հետ, պատասխանատուութիւնը կնոջ համար,
հնարաւորութիւնը ապօրինի ընտանիքի—կարող են
վնասակար երեւալ նրա գործունէութեան համար,
արգելառիթ լինել բոլորովին անձնատուր լինելու
սիրեցեալ գործին,—տիկ. Մարգարիտան բոլորը կը-
հասկանար, կ'ըմբռնէր, կը գնահատէր, կ'արդարաց-
նէր... Սակայն սառը դատողութիւնը օգտաւէտու-
թեան և անօգտաւէտութեան մասին, ահ ու եր-
կիւղ հասարակական կարծիքի առաջ... երկիւղ դա-
տարկութեան—դրա հետ նա չէր կարողանում հաշ-
տել: Ապա էլ ինչո՞ւ այդ դիպւածում Օհանեանը
թող տւեց իրեն հրապուրելու իրանով մի ամուս-

նացած կնոջ, կիսամեռ անել նրա կեանքը, ցոյց
տալով, որպէս փալլուն կեանք երկուսով, իսկ յե-
տոյ, երբ նա, կուրացած աչերով հետեց նրան—
կարգալ, բացատրել, որ սիրոյ պօղոզիան կայանում
է խորհրդաւորութեան և ստութեան մէջ... իսկ
բոլոր մնացեալը—դատարկութիւն, ուրեմն՝ ճշմար-
տութիւնը և ազնւութիւնը—կեանքի դատարկու-
թիւնն է—և այդ ասում էր նա, նա—նրա իղէա-
լը: Կամ թէ գեռ նա, որպէս պետք էր, լաւ
չէր ճանաչում Մարգարիտային, որը ձեռնտու
էր համարում վարել այդպիսի անկանոն կեանք:
Օգտւել, որպէս օրինաւոր կին, իւր շահերով, ի-
րաւունքներով և յարգանքով, օգտւել իր մարդու սի-
րովն ու հոգատարութեամբ, բայց ինքն ըստ ինքեան—
խաբել նրան՝ ամուսնուն, և վերջն էլ, մինչև անգամ իր
սիրահարի որդիքը մտցնել իր ամուսնու ընտանիքի մէջ,
տալով նրանց օրինաւոր անուն, դիրք, վարձատրե-
լով նրանց հայրական սիրով, որից նրանք զուրկ
էին...

Ո՛չ, ո՛չ—այդ անազնութիւն է, այդ ան-
կարելի է, վճռեց երիտասարդ կինը, մօտենալով տա-
նը, ուր ապրում էր.—ես պետք է ժողովեմ իմ կա-
նացի թող ուժերը, իմ ամբողջ հոգին և վերջ դնեմ
այդ խալտառակ կապին, այլապէս՝ ես—խորխորատի,
անդունդի եզերքումն եմ: Ո՛չոք իրաւունք չունի
արգելք լինել ինձ, որ ոչնչացնում եմ իմ կեանքս,
ապակայն՝ ի չիք դարձնել ամուսնուս կեանքը, ստեղ-

ծել ազնիւ, ճշմարտասէր մարդու խաբուսիկ դրութիւն իւր հարագատ գերդաստանի մէջ, շինել նրան խաղալիք, պատասպար իմ վալաշոտ ցանկութեանը... ոչ, ոչ մի ժամանակ:

Եւ դեռ առաջին անգամ այդ երկու—երեք ամսում, Մարգարիտան լիովին պարզ և գիտակցօրէն դիտեց, ուշադրութեամբ զննեց իւր դրութիւնը, հասկացաւ թէ որպիսի սլնքոր ճանապարհի արժանացրեց իւր իգէալի այդ որոնումն, այդ ձգտումը դէպի անձնական բաղդաւորութիւնը, շնորհիւ այն անբաւականացուցիչ իրի, որը նա զգում էր ընտանեկան կեանքում: Ի՞նչպէս են ապրում ուրիշ կանայք, ի՞նչով են յագեցնում իրենց կեանքը, փորձելով բժշկել այն վերքերը, որոնց ստեղծում է կախարդիչ զմայմունքը: Միթէ մեծամասնութիւնը այն օրիորդների, որոնք մարդու են գնում ամէնագիւրափոխ հասկացողութեամբ ամուսնական կեանքի պայմանների, չեն հետաքոտում միևնոյնը, որ և ինքն էր փորձել: Չէ որ նրանց ևս տիրում է վիշտ, քարշ գալ զանազան կողմեր, ձգտումն մի որևէ բանով յագեցնել կեանքը, որպէսզի ազատւին այդպիսի մաշիչ, սպանիչ տխրութիւնից, որը պատրաստում է ամէն տեսակ գալթակողութեան ոտնաքարեր:

Մարգարիտան պատկերացրեց իր բոլոր բարեկամներին և ահամայ զարհուրանքով նկատեց, որ բաղդաւոր ամուսնութիւնների թիւը չափազանց

սակաւ է, եթէ միայն կալին և այդպիսիները... Միայն այն կապերը, ուր գոյութիւն ունէին երեխաներ և մօր մէջ երևում էր սուրբ, օրինաւոր հագտարութիւն նրանց կրթութեան և զարգացողութեան մասին, միմիայն այդտեղ մի ինչ որ բան լիշեցնում էր գաղափարական ընտանիք, իսկ բոլոր մնացեալ միւսներում—Մարգարիտան տեսնում էր, որ այդ և կին ապրում են տարբեր կեանքով, հետեւելով զանազան նպատակների, հետաքրքրւելով բազմատեսակ բաւականութիւններով և միայն արտաքուստ երևացնում էին իրենց ամուսնական գոյգեր: Եւ որքան շատ էր մտածում Մարգարիտան իր ծանօթների վրայ, որքան աւելի ուշադրութեամբ էր թափանցում ամուսինների յարաբերութիւնների մէջ, այնքան աւելի պարզ էր հասկանում, թէ ո՞րքան մարդավայել յարաբերութիւն էր իր մարդու յարաբերութիւնը, որքան նա բարձր էր այդ կէտում ուրիշներից:

Իրենց վարած երկու երեք ամուսնական տարիների ընթացքում Մարգարիտան ոչ մի անգամ առիթ չունեցաւ զանգատել իր մարդուց, նրա փոխարէն ամօթից կարմրել և կամ դատաւիտել նրա միօր և է վարմունքը:

Գերասիմ Յովսէփեանը իր կնոջ համար, որպէս անսլարսաւելի, ազնիւ մարդ, որպէս անձնատուր և հաւատարիմ ամուսին, հիւրասէր, յարգելի տանտէր և խնամածու, անկեղծ ծառայող, որը սրբու-

Թեամբ կատարում էր իւր քաղաքացիական պաշտօնը՝ ունէր միմիայն մի պակասաւթիւն—նա տարիքով շատ մէծ էր կնոջից և մոռանալով, որ իրենց մէջ ընկած է մի ամբողջ կեանքի շրջան,—նա որոնում էր ամուսնական կեանքի մէջ անդորրութիւն և հանգստութիւն, իսկ նա, Մարգարիտան մտքեց ընտանիքի մէջ բոլոր վառ եռանդը՝ մատաղ հրապուրւող բնաւորութեան։ Նա, պ. Յովսէփեանը նայում էր կնոջ վերայ, որպէս մի կատարեալ մարդու վերայ, որ տեսնում է ընտանեկան կեանքում հանգիստ, յուսալի ապրտանարան, որի համար անմատչելի է ոչ փոթորիկ և ոչ ալեկոծութիւն։ Բաց միթէ արժանի էր այդ ակամայ սխալմունքի համար վրէժխնդիր լինել ամուսնուց, փշրել նրա կեանքը, ծաղրածութեան նիւթ դարձնել նրա ազնիւ անունը։ Ոչ, ոչ, Մարգարիտան ինքն զօրծեց յանդուգն սխալ ամուսնանալով Յովսէփեանի հետ, և այժմ պարտական է խեղդել իր հրապուրանքը, կիրքը, արմատախիւ անել իր սէրը դէպի Օհանեսունը և խոստովանել պ. Յովսէփեանին... Սակայն յետոյ, եթէ որ ամուսինը ներէ Մարգարիտային, որպէս իր կնոջը և մինչև անգամ վերադարձնէ իր յարգանքը, եթէ որ բաղդը կ'որոշէ տալ երեխայ, ո՛ր, այն ժամանակ կըծառայէ, կըքուէ իր ժամանակաւոր յանցանքը և, մոռանալով իր անձնական «ես»ը՝ ամբողջովին և անդարձ անձնատուր կըլինի ընտանիքին և մարդուն, գտնելով կատարւած իր

պարտքը և պատասխանը իր որոնած հարցերին և երազներին։

IV.

Մի քիչ մեղմացած այդ վճռով, տիկ. Մարգարիտան արագութեամբ վեր բարձրացաւ քարեայ տան փառաւոր սանդղատի լայն աստիճաններով տան երկրորդ յարկը, որտեղ գտնւում էին պ. Յովսէփեանի շքեղ, կահաւորւած սենեակները։ Մարգարիտան արդէն կանգնած էր դռան մօտ, ստասելով մինչև որ ծառան կըբանար դուռը, երբ յանկարծ լսելի եղաւ աստիճանների ներքևից ծանօթ քայլեր։ Մարգարիտան յետ նայեց և ակամայ սարսափանքով նկատեց, որ այդ իւր ամուսինն էր։

Մի քիչ առաջ տեղի ունեցած արհաւիրքը կարծես թէ միանգամից կենդրոնացան նրա գլխում. նրան թւում էր, որ ամուսինը սովորական ժամանակից շուտ վերադարձած ուսումնական ժողովի պարապմունքից, գնացել է ակադիմիան և հարցրել է Մարգարիտային... Թէև նա այնտեղ չէր, բայց կարող էր հարցնել, վերջապէս հէնց իրեն ուսուցիչ-ընկերները կարող էին դիմել նրան և հարցնել Մարգարիտայի աւուրջութեան մասին և այն ժամանակ...

Խոստովանել անձամբ—կամ թող տալ ամուսնուն կասկածել և քայլ առ քայլ մօտենալ ցաւալի իրականութեան պարզաբանութեանը՝ կնոջ դա-

ւաճանութեան—զանազանութիւնը շատ և շատ մեծ է, և տիկ. Մարգարիտան հասկանում էր, որ հէնց մարդու առաջին ակնարկութեան կամ նրա հարցմունքի ժամանակ, նա չէ կարող դիմանալ և բոլորը, բոլորը կասէ նրան:

—Այ, այդ դու ես, սիրելի Մարգարիտա, քնչ լաւ եղաւ, որ մենք պատահեցանք միմեանց... Այն-
որ ինձ մօտ եկաւ մեր վաղեմի բարեկամ Մակար Սարգսեանը, —կարծեմ որ դու նրան ճանաչումես, —իմ երկրացին և դասարանական ընկերս. նա եկած է ախտեղ մի քանի օրով, և ասաց, որ ժամի չորսին կը գալ մեզ մօտ... ուզում է քեզ հետ տեսնել... ես ցանկացալ մի լաւ հիւրասիրել և գնացի մրգեղէնի խանութը, իսկ այնտեղից էլ քեզ մօտ - ակադեմիան, բաց... Այդ ժամանակ դուռը բացւեցաւ և Գերասիմ Յովսէփեանը անցնելով կնոջից առաջ՝ ներս մտաւ նախասենեակը և սկսեց հանել վերարկուն: — Դու մի որեւիցէ մարդ մեզ մօտ, հարցրեց նա ազախնին և մօտենալով հայելուն, սանրեց մօրու-
որ:

—Պ. Սարգսեանը կէս ժամից աւել է, ինչ որ պատում է ձեզ...

—Գէհ, լաւ, լաւ, վառեցէք լամպները թէ դահլիճում և թէ՛ սեղանատանը, թէյն էլ շուտով... դու, Մարգարիտա, կարգադրիր այնտեղ... Գէհ, քնչու չես հանում, զարմացմամբ հարցրեց ամուսինը, նկատելով, որ կինը հէնց այն պէս է կանգ-

նած, որպէս ներս էր մտել, չընայած աղախնի լուի ջանքերին, որը օգնում էր հանել ախուհուն:

—Դու դատախօսութիւններին լսելու համար սկսեցիր... ես կամենում էի... Դու այնտեղ էիր... մոլորածի նման սկսեց Մարգարիտան և յետոյ, իբր թէ ուշքի գալով, արագ-արագ հանեց վերնագ-
գեստը:

—Այդ մասին լետոյ, Մարգարիտա... ինձ առհասարակ հարկաւոր է լուրջ խօսակցել քեզ հետ մի շատ կարեւոր և գոյութիւն ունեցող, թէ ինձ համար և թէ քեզ՝ մեզ երկուսիս համար, —շիտ-կեց Յովսէփեանը, —համզամանքի առթիւ: Մի վրդովիր, գործը դեռ կարելի է ուղղել... եթէ որ դու ցանկանաս հանգստացնել ինձ, նկատեց Գերասիմ Յովսէփեանը խորհուրդաւոր եղանակով և Մարգարիտան նկատեց որ նա գունատուեց և նրա թուխ, խիթ ունքերի մէջ կնճիռներ էին կազմել: «Հէնց այդպէս էլ է, սկսում է: Նոյն ամէն ինչ իմացել է, կամ գուցէ կասկածում է... սակայն երևում է, որ արդէն տանջւում է և չարչարւում, մըմնջում էր Մարգարիտան և անհանգստութեամբ նայում մարդու երեսին:

—Գէհ, գնա շուտով, Մարգարիտա, կարգադրիր և շուտ վերադարձիր մեզ մօտ... Մակարը հետաքրքիր անձնաւորութիւն է, և ակնյայտնի երևում է, որ կամենում է քեզ հետ խօսել... Ես այնպէս ուրախ եմ նրա գալուն, և խօսքերը դեռ

չըվերջացրած պ. Յովսէփեանը ներս մտաւ առանձնասենեակը, որտեղից շուտով լսելի եղաւ երկու սրտակից բարեկամների ուրախալի խօսակցութիւնը: Մարգարիտան դեռ մի վայրկեան ևս կանգ առաւ դահլիճում, ականջ դրեց նրանց խօսակցութեանը և յետոյ գնաց սեղանատունը:

Արագաշարժ և ճարպիկ աղախինը, տիրուհու հսկողութեան ներքոյ, ամէնայն արագութեամբ պատրաստեց թէյը: Մարգարիտան նստելով փափուկ բազկաթուղի վրայ՝ մեքենայօրէն հետեւում էր ուտելեղէնների պատրաստութեանը, և լաճախակի, երբ աղախինը դիմում էր նրան միտրեւէ հարցմունքով, նա, որպէս թէ; զարթնում էր խոր մտածմունքներից, և առաջին րոպէյում հազիւ էր կարողանում կշռագատել, թէ ինչ են ուզում նրանից, ինչ պէտք է նա պատասխանի:

— Պատրաստ է, տիրուհի, կը հրամայէք ներս բերել հեշտաեռը, թէ սկզբից այստեղ հրաւիրել պարոններին, հարցրեց աղախինը, կանգնելով Մարգարիտայի հանդէպ, սպասում էր նրա հրամանին: — Ախ, Աստուած իմ, այդ ինչ պատահեց, գուր տկար էք, յանկարծ բացականչեց աղախինը, նկատելով, որ իր տիրուհին գունատուեց և նրա գլուխը թուլացած յետ ընկաւ բազկաթուղի մոլդ-թաշեայ յենաքանի վրայ: Ենորհիւ սպիրտի, ջրի և աղախնի գործ դրած ջանքերին՝ Մարգարիտան շատ շուտով սւշքի եկաւ,

բանալով սեւ-մարդակուլ աչերը և տեսնելով աղախինին՝ հանգստացաւ, որ նա ոչ ոքի, մանաւանդ ամուսնուն, օգնութեան չէ կանչել:

— Ոչինչ, ես այժմ լաւ եմ զգում ինձ... շնորհակալ եմ քեզանից, իմ սիրելի, թէ ինչուց առաջացաւ այդպիսի մի թուլութիւն, չեմ հասկանում... Սակայն այժմ ամէն ինչ անցած է... բեր հեշտահեռը և հրաւիրիր պարոններին այստեղ... գնալ նրանց մօտ՝ վախենում եմ... աւելացրեց Մարգարիտան թոյլ և խուլ ձայնով, կարծես, ինքն իրեն հետ էր խօսում: Նրան ընդգրկեց նիարդալին սարսուռը և չարամիտ կասկածը, որը մի քանի անգամ էր ինչ անցնում էր նրա գլխովը, ձգելով նրան երբեմն ջերմութեան մէջ, երբեմն՝ սառսուռի, որը լցնում էր նրա ամբողջ հոգեկան բովանդակութիւնը կամ ամօթով, կամ լանցաւոր ուրախութեամբ... Յանկարծ նա կենդանացաւ, զգաց, իսկութեամբ հասկացաւ, որ նրա կեանքի երազները կատարեցին, որ այն, ինչ որ ազահօրէն սպասում էր նա իր ամուսնական երկու տարւայ ընթացքում — կատարւած է... նա շուտով մայր կոչմանը արժանի կը լինի...

— Սպողւած իմ, Աստուած, գուրս թառ նրա գունատուած ջրթուներն իտրին հառաչանքով, և արտասուների կաթիլները, որպէս գոհար, փայլեցին նրա թխազոյն աչերում: Մարգարիտայի առջև ներկայացաւ իր ամարդութեան, դաւաճա-

նութեան պատկերը բոլոր այլանդակութեամբ, այն, որին արժանացրեր իր հրապուրանքը, իր որոնած իդէալը, իր ձգտումը սիրել և լինել սիրելի...

Նա—մայր է, իսկ նրա ամուսինը՝ աղնիւ, անխեղձ, սիրող ամուսինը, որի պատուաւոր անունը նա կրում է, որի հետ ընդմիշտ կապւած է,—նա—հայր չէ... Նա՝ Մարգարիտան հրապուրեց, մոռացաւ և ոտնակոխ արաւ իր կանացի պարտականութիւնները և ինչպէս ճակատագիրը խտտութեամբ պատժեց նրան:

Նրա ապագայ որդուն հայր լինելու է նա, որի համար Մարգարիտայի սէրը, բոլոր զգացմունքը, նրա հպատակութիւնը և մտերմութիւնը կազմում էին միայն «սիրոյ պօէզիան»:

Միթէ Օհանեսանի հետ այսօրւայ խօսակցութիւնը ցոյց չըտւեց Մարգարիտային, թէ ինչպէս է վերաբերվում դէպի ինքն, ինչպէս է վերաբերվում, նայում իր անձնական յարաբերութիւններին դէպի ջահիլ կիներ:

Զեռք բերել նրան գաղտնագողի, լրբաբար, աւագակային միջոցներով ստիպել նրան ստախոսել, խաբել և կեղծաւորւել—էր «Սիրոյ Պօէզիան», իսկ կանգնել նրա հետ հաւասար մի շաւղի վրայ, երեսը պաշտպան և բարեկամ, կապել իրեն բաղդը, ապաղան նրա հետ, դառնալ պատասխանատու անձն իր անցկացրած... բոլորներին,—այդ անուանում էր «սիրոյ պրօզա»... Սակայն տիկ. Մարգարիտան զիտէր և մի ուրիշ ա-

նուն յատկացնել այդպիսի երկչոտ յարաբերութեանը, մի անուն, աւելի յարմար...

Բայց ի՞նչ անէր նա—ամէր ամէնը մարդուն, խոտաովանւէր, երևան հանէր Օհանեսանին, չէ, նա չէր կարող այդպիսի բան անել, մանաւանդ ներկայ ճակատագրական ժամում, երբ վճռողականօրէն որոշել էր միանգամայն խզել իր խայտառակ կապը և յաղթել սիրոյ զգացմունքին, որը տածում էր ամարդ Օհանեսանին: Թողնէր ամէն ինչ ըստ առաջնոյն, հաւատացնէր մարդուն, որ նրա յոյսը կատարւած է, որ ճակատագիրը նրա համար պարզւեց ինքնութիւն և նրանց կապը օրհնեց երկինքը... Տեսնէր երջանկացած հօր-բաղդաւորութիւնը և հպարտութիւնը, ներմուծէր նրա ընտանիքի մէջ օտար երեխան՝ այդ ըուկէական ախտաբարձը հրապուրանքից և սխալմունքից առաջնացած երեխան, տեսնէր թէ՛ ինչպէս կը վերաբերւի դէպի այդ նորածին, թշուառ և անբաղդ մանուկը, կը փափայէ, կը սիրէ նրան, որպէս հարազատ որդուն, իսկ ինքը օրէցօր սարսափի, որպէս յանցաւոր, սպասելով, որ աւագի վրայ կառուցած այդ շէնքը շուտով կը տապալւի և կը թաղի իր փլատակների տակ ո՛չ միայն նրան՝ յանցաւորին, բայց և անմեղ, անպաշտպան երախային: Ոչ, նա չի կարող այդպէս լրբաբար սուտ ասել, նա բոլորը, այն, բոլորը կ'ասէ մարդուն, կը բանայ նրա առջև անբողջութեամբ իր հոգին ու սիրտը, կը բացատրէ իր քայլ առ քայլ գործած բոլոր մեղքը

և կրտայ լիագորութիւն հաւատարիմ, սակայն ջրատար ամուսնուն՝ դատասարտել կամ ներել...

— Մարգո, սիրելիս, ինչ է պատահել քեզ: Ինձ աղախինն ասաց, որ դու քեզ վատ ես զգում... Թնչից է այդ, ասաց Յովսէփեանը՝ հոգատարութեամբ թէքուելով դէպի կինը, սեղմեց կրծքին և սիրողաբար համբուրեց ձեռքը: — Ինչպէս դու գուհատուել ես, երեւի մըսել ես, բայց և ահա, այժմ բոլորովին բորբոքւեցիր, Աստուած իմ, գուցէ ջերմում ես: Չուղարկեմ բժշկի:

— Ո՛չ, ո՛չ, հանգստացիր բարեկամ, հաւատարիմ ընկեր: Վատարկ բան է, ամէն ինչ կ'անցնի շուտով... Հասարակ թուրութիւն է... Իսկ ուր է պ. Մակարը, հարցրեց Մարգարիտան, շտապելով փոխել խօսակցութիւնը:

«Իեռ պատանխան չըստացած» Մարգարիտան շտապեց պ. Մակար Սարգսեանի մօտ, որը մի բարձրահասակ, նիհար, հանգած աչքերով, մօտ քառասուն տարեկան տղամարդ էր, որ կանգնած էր սեղանատան դռան մօտ:

— Ս, բարեւ ձեզ, պ. Մակար, ուրախ ժպտով ողջունեց Մարգարիտան, ամուր սեղմելով թանգագին հիւրի ձեռքը. — շնորհ արեցէք նստել... Հազիւ բարեհաճեցիք մեզ մօտ գալ... Մենք միշտ լիշում ենք ձեզ, բայց վերջին ժամանակներս ձեր գաւառական համայքնը, շնորհիւ իր ժրաջան գործիչների, շատ ստեղծ յայտարարում է իր մասին: Ինչպէս

երևում է, դուք, ի վուր տեղ չէք ընտրել այնտեղ գործունէութեան ասպարէզ...

— Ինչպէս ուրախ եմ, տիկին, որ դուք, թէև լրագրութեամբ, բայց և այնպէս, հետաքրքրւում էք դաւառական կեանքով: Մեզ գաւառական աղուէսներս այնքան ախորժելի է, երբ լսում ենք որ այստեղ մտածում են մեզ վրայ, հետևում են մեր գործունէութեանը, համարեան, մենք բոլորովին անջատուած ենք կենդանի մարդկանցից, չըզիտենք թէ՛ ինչպէս են ապրում այստեղ, ինչն է հերթական հարցը, ինչու՞ն է կայանում առերես խնդիրը... Սակայն ձեզանում մի բան հասկանալի է, ձեզանում ամէն բան միայն ձևականութիւն է, և այդ ձևականութիւնը փոփոխւում է, համարեան, ամէն մի ժամում. վճռում էք մի կարևոր հարց, նրան պաշտօնապէս յայտարարում էք, իսկ յետոյ... յետոյ մի ժամ չանցած այդ միևնույն վճիռը, միևնույն հարցի վերաբերմամբ փոխում էք և նորից «ոչ յօրինակ ալլոց» յայտարարում... Իսկ մեզանում, ընդհակառակը, բռնեցիր մի բանի պոչից, մինչև վերջը ձգիր ու ձգիր, վերջ չըկալ նրան. — կամ ժողովրդական կրթական գործն է, կամ հիւանդանոցներ բանալու խնդիրն է, կամ փոխադարձ ընկերական օգնութիւնն է... կամ տեղի են ունենում մեզանում զանազան անբաղդութիւններ՝ հացի պակասութիւն, թանգութիւն, եկեղեցական և ուսումնարանական դրամների կլանումն, մի խօսքով... «գորն ասեմ կամ գորն խոստո-

վանեմ, զի անթիւ են... կարգալով մեր գաւառական զործերը, ակամայ հետաքրքրվում ես նրանցով և ցաւում, բայց չկայ այստեղ, որտեղ մեր բոլորիս աչքերն են կենդրոնացած, գոնէ մի փոխաբինոզ միսիթարութիւն, որով կարելի լինէր միսիթարել և մոռացութեան տար մերը: Այստեղ ևս՝ կռիւ, խռովութիւն, իրար տակ փորել, ընդհանուր զործին վնասել, ազգային հիմնարկութիւնների փոշերը կլանել, հասարակութեան հողերը, այգիտեղերը սեփականել և իր եղբօրը կամ մօտիկ ազգականին յատկացնել, կլլել, կոզոպտել, սրան—նրան, արատաւքը աչքերին՝ հարիւրաւոր վերստեր եկած գիւղացու վերայ ոչիլ անգամ չըթողնել և այդպէս ճանապարհ դնել—ահա և այստեղի կեանքը, ճիշդ չէ, Գերասիմ: Սեզանում, գոնէ այն չէ, ինչ որ ձեզանում է, այդ բոլորից զատ, դուք ներկայացնում էք մի պատկեր.—բոլորդ էլ, եթէ այսպէս կարելի է ասել, «թղթէ քու մկներ» էք, աւելացրեց նորակ հիւրը, կատակով մատնանիշ անելով Յովսէփեանի վրայ,—իրենց սենեակներում նստած մեծ-մեծ պրօէկտներ են կազմում, ոչնչացնում են չարը լոկ խօսքով, իսկ գժբաղղաբար՝ զործով ոչինչ չըգիտեն՝ թէ ժողովուրդը ինչ պահանջ ունի, գուցէ և գիտեն, բայց փորապաշտութիւնը և... արգելք են լինում նրանց, նրանց, որոնք...

—Ե՛հ, բաւական է, որքան մեզ խայտառակեցիր, լնդմիջեց նրան պ. Յովսէփեանը,—նստիր,

իսկ բարի տանտիկինը կըհիւրասիրէ մեզ թէյով:

Պ. Սարգսեանը չ'ընդիմախօսեց:

Երկու բարեկամների խօսակցութիւնը քանի գնում, այնքան կենդանութիւն էր ստանում:

Պ. Սարգսեանը ողևորւած պատմում էր իր զործունէութիւնը, և ծիծաղում էր իր անփորձականութեան վրայ՝ թէ ինչպէս ծանր էր սկզբներում, թէ ինչպէս նրան վիճակեց ընկնել երկնքից-երկիր և համոզել, որ իր յոյսերի տասներորդ մասն է միայն կատարւած:

—Գաւառական զործը՝ ընդհանուր զործ չէ, ասաց Սարգսեանը: Որքան այդ տարօրինակ չէ, բայց և իսկապէս, երբ մօտենում ես ստուգելու—այդ՝ այդպէս է: Գոնէ մեզանում, մեր երկրում համայնքը լիշեցնում է «խնցղետնի, կարապի և գայլաձկան» առակը... 'ի ցաւ սրտի, կարապներ շատ քիչ կան, և շատերի թիւերն էլ կամ կտրած են և կամ կապած: Սակայն դորա փոխարէն խեցղետիները և ձկները երջանիկ կեանք են վարում, բառիս բուն նշանակութեամբ: Ամէն մի մարդ իրեն համար է զործում ու մտածում—ահա այդ է ժամանակակից զործիչների նշանաբանը: Եւ դուք, ես կտրծում եմ, որ լրագրութիւնից կըգիտենանք, որ մեզանում, առհասարակ, գաւառական բոլոր զործերը գտնւում են անմիսիթար և արտասակի դրութեան մէջ և տառն այլուող հերթական հարցերից ոչ մէկը չէ 'ի կատար ածւում: Եւ եթէ պատահում է, որ մի

բան «խախալի զլուխն են ձգում» այդ այն ժամանակ է լինում, երբ այդ հարցերը ոչ մի օգուտ չեն կարող տալ համայնքին, իսկ երբ մի մազաչափ բան վնասում է այդ գործիչների շահերը—իրար միս են ծամում: Ո՛չ, դեռ ևս շատ ծանր է մեր հանրակական գործիչների համար. պաշտպանութիւն—ոչ մի տեղից, ամեն տեղից թշնամիներ, որոնք ազահութեամբ դիտում են ձեր իւրաքանչիւր անզգոյշ քայլը, խօսքը, պատրաստ են սաստկութեամբ արծարծել այդ ձեր ներքի վարմունքը, խօսքը:

—Իսկ ինչպէս է կառավարւում ձեր ուսումնարանը, ընդմիջեց նրան Մարգարիտան:

—Ա՛խր, հա՛, ձեր տիկինը ինքն էր սովորեցնում պուճուրիկներին: Ես յիշում եմ, թէ ի՜նչեր չէր նա երազում իր աշակերտների համար... Ա՛խ, ներեցէք, ՚ի սէր Աստուծոյ, բոլորովին մոռացայ հարցնել, թէ ինչպէս է ապրում տիկին Աշխէնը:

—Ես է՛լ լաւ բարեկամ եմ, յանկարծակի վրաբերեց Գերասիմ Յովսէփեանը, դատարի ու բարակ խօսակցեցինք, —բայց ոչ դու, Մարգարիտա, և ոչ էլ ես չըմտաբերեցինք տիկին Աշխէնին... Բ՛նչ, նա առողջ է, հարցրեց պ. Յովսէփեանը, չընայելով Մարգսեանի դէմքին անգամ, որովհետեւ նրա բոլոր ուշքն ու միտքը կենտրոնացած էր «Ազգայնոսկի» պանրի կտրման մէջ:

—Տիկին Աշխէն, տիկին Աշխէն... խուլ ձայ-

նով շըշնչած Սարգսեանը.—և մի՞թէ դուք, ոչինչ չըգիտէք, ես կարծեցի, որ դուք դիտմամբ չէք հարցնում նրա մասին, երկնչելով՝ մի գուցէ նորոգէք սրտիս խոցերը... Եւ, Աշխէն, Աշխէն...

Այդպէս. ուրեմն դեռ ձեզ տեղեկութիւն չէ տւած, որ ես—«ածիկ որբ և այլի» եմ *), որ իմ կեանքս կիսակտոր է եղած, որ գտնւում եմ այնպիսի դրութեան մէջ, որ պէտք է թողնեմ և՛ ծառայութիւնս, ի՛նչ որ ինքնավաստակ վանդակս՝ օթեանս... Լաւ է, որ ես ինքս պատմեմ իմ ցաւալի դրաման...

—Պ. Մակար, ընդհատեց նրան Մարգարիտան գողգոջիւն ձայնով.—մի պատմէք, այդ բոլորը, ինչպէս երևում է, ալէկոծում է ձեզ... Դ՛ուք, ՚ի հարկէ, հաւատում էք, որ եթէ մենք զիտենայինք մի որևէ բան, այն ժամանակ չէինք լիշեցնել ձեզ՝ ձեր անբաղդութիւնը:

—Բաւական է, բաւական, իմ լարդելի տիրուհի, մի խղճաք իմ վրայ, լաւ է և թեթեւութիւն մարդու սրտի համար արտայայտել իր խորին վիշտը, թեթեւութիւն է տանջանքի համար կարեկցութիւն վաստակել, քան թէ՛ լսել և թագցնել իր մէջ ամեն բան այնպէս, ինչպէս ես պէտք է թագցնէի, զի-

*) „Ածիկ—որբեայրի“ ժողովրդական բառարով կոչւում է այն մարդը, որը չունի ոչ կին, ոչ որդի, կամ ունի որդի, իսկ կինը հեռացած է նրանից և ապրում է ուրիշի հետ:

տենալով, որ մեր գաւառական քաղաքում ինձ ծաղրու ծանակ կը գարձեն, կը գարձեն կնակաւատ, թէ եւ Աշխէնը—բոլորովին ազնիւ կին է. նա ո՛չ մի բնութե չէ խաբել ինձ:

Մի մտածէք, թանգազին բարեկամներ, որ դուք, իբր թէ՛ ձեր անգգոյշ խօսակցութեամբ՝ Աշխէնի առողջութեան մասին, հեղեղեցիք ինձ այդ դառն յիշողութեամբ, շարունակեց Սարգսեանը, դրնելով թեքերը սեղանի վրայ և վայր թողնելով գլուխը՝ ասաց. — ո՛չ: Ես եկած եմ ձեզ մօտ, հէնց իսկ ալ պատակով՝ պատմել ձեզ երկուսիդ... աւելի քեզ մօտ, յարգելի Մարգարիտ, միայն քեզ մօտ, որպէսզի խնդրեմ քեզ, որ օգնես և թեթեւացնես իմ վշտերը, կանգնեցնես ինձ նորից այն պատուանդանի վրայ, որից... Դու, եղած ես ինձ համար միշտ բարի, հոգեակս, օգնիր և այժմս էլ...

— Ինչ որ կարող եմ անել, ս. Մակար, ինչ ասել կուզէ, որ ուրախութեամբ կանեմ, պատասխանեց Մարգարիտան զգացած այն խորին վշտով, որն ողբալի կերպով հնչւում էր Սարգսեանի ձայնի մէջ և արտափայլւում նրա դալկացած երեսի վրայ:

— Դուք կարող էք, կարող էք... զոնէ իմ բոլոր յոյսերը և ապաւենը ձեզ վերայ է: Մօտ օրերս, երբ ես տեղեկացայ մի քանի մանրամասնութիւններ Աշխէնի ներկայ կեանքից՝ ընկայ յուսահատութեան մէջ: Ես մօտակցած էի անձնատապանութեան... Եւ դիտէք, թէ ինչը պատճառ եղաւ փոխել որոշած

վճիռս—Դուք: Սասցի ինքն ինձ. — ահա կին, որ ունի սիրտ և խելք, խիղճ և հոգի—նա կը հասկանայ, կը մտնէ իմ զրութեան մէջ և ինձ կ'օգնէ... Աշխէնը ապրում է այստեղ:

— Այստեղ, միաբերան հարցրին նրա բարեկամները: Նրանց ալշեցրեց այն, որ ո՛չ մի անգամ չեն պատահած Աշխէնին ո՛չ փողոցում, ո՛չ հասարակութեան մէջ, և ո՛չ մի տեղ, թէ եւ երկու բարեկամների շրջանն էլ միևնոյնն էր:

— Այո, այստեղ է, կրկնեց զժբաղդ Սարգսեանը. — ահա կէս տարի է, ինչ որ նա հեռացել է մեր քաղաքից: Որպէսզի պահպանած լինէր արտաքին կեղծ պատշաճը և համեստութիւնը՝ նա ասաց, որ չէ կարողանում տանել մեր երկրի ցուրտ կլիման, որ հարկաւոր է վերականգնել թոյլ ուժերը և պէտք է գնալ... Օ՛, և ճշմարիտ, թշուառ այնպէս հալ ու մաշ եղաւ կարճ ժամանակում, շնորհիւ իր հոգեկան աշխարհի կռիւների, որ աւելի նմանւում էր մի կմախքի, քան՝ այն կենդանի աժխոյժ, ուրախ կնոջն, որ դու տեսել ես, սրտակից բարեկամ...

— Ինչ է պատահած, ճշմարիտ չեմ հասկանում, հարցրեց ս. Յովսէփեանը:

Սովորական հին պատմութիւնը, բայց միայն կատարւած, կամ լաւ է ասել, ներկայացւած նոր ներդաշնակութեամբ. — Աշխէնը սիրեց մեր գաւառական բժշկին՝ մի ջահիլ երիտասարդի, որը մի

քանի օր էր, ինչ հեռացել էր ուսումնարանի նստա-
րանից: Սկզբից Աշխէնին զարմացրեց նրա մանկա-
կան, մաքուր, էներգիական ձգտումը՝ օգնել փոքր
եղբորը—գիւղացուն:

Այնտեղ, առհասարակ ամէն գաւառական քա-
ղաքում այդպիսի աձնաւորութիւնները շուտով են
աչքի ընկնում և դիրք վաստակում, թէկուզ նը-
րանք լինէին աւելի վատ, քան... Այդ ամէնալար-
մար հողն էր մօտկանալու երկու հասարակական
գործիչներին: Հիւանդանոց, ուսումնարան, ընթեր-
ցարան, անվերջ խօսակցութիւն, ի հարկէ, ալգ-
պիսով պէտք է ծնէին նրանց մէջ փոխադարձ հա-
մակրութիւն, յարգանք, սէր... փոխադարձ տար-
փանք...

Աշխէնն ինձ յարգում և սիրում էր, ես ալգ
քաջ գիտեմ և հաւատում եմ դրան անպայման:
Ես մի գիրք էի նրա համար վաղուց կարդացած,
իսկ նրա խելքը, նրա տպաւորիչ բնաւորութիւնը
պահանջում էին նոր, թարմ կերակուր—նոր զգաց-
մունքներ... Բժիշկ Վարդեանի հոգեկան թարմու-
թիւնը, եռուն երիտասարդութիւնը, բոցակէզ հո-
գին հրապուրեցին Աշխէնին...

Եթէ մենք որդիք ունենայինք, հաւատացած եմ,
վտանգը կըհանգչէր, ահարկու փոթորիկը կ'անցնէր
հեռուից, որ զարհուրելի կերպով Աշխէնին մօտեց-
րեց պ. Վարդեանին և... կործանեց, և նրան, և
ինձ...

Սարգսեանի ձայնը անգօրացած կտրւեց: Նա՝
խորը, ծանր հառաչեց և, խմելով միանգամից պա-
ղած թէյը՝ շարունակեց.— բժիշկ Վարդեանը հիւան-
դացաւ տենդով և ընկաւ անկողին: Միայնակ, ա-
ռանց մի որևէ յարմարութեան, մինչև անգամ
կարգին հոգատարութեան, կըգնար իր սլապերի մօտ,
բայց ես՝ խորհուրդակցելով քաղաքական բժշկի հետ,
վճռեցի տեղափոխել ինձ մօտ, հետևապէս և Աշ-
խէնի: Աշխէնը եռանդով սկսեց խնամել, հոգս տա-
նել: Շատ անգամ տենդային զառանցանքների մէջ
բժիշկը կանչում էր նրան, դիմում նրան փաղաք-
շական խօսքերով, արտայայտում իր սէրը այն առ-
տիճանի չափազանցրած, որ աստուածացնում էր
Աշխէնին: Աշխէնը ինձ ասաց, որ ալգ անգիտակ-
ցական խոստովանութիւնը ծնեցրեց իր հոգու մէջ
մի ջերմ հակում դէպի բժիշկը, իսկ նա, երբ բո-
լորովին առողջացաւ՝ հասկացաւ որ իր առողջու-
թեամբ բացառապէս պարտական է Աշխէնին և
սիրեց նրան, որպէս իւր կենսատւին, իսկ Աշխէնն
էլ սիրեց, որպէս երախտագէտ եղբոր, մի մարդու,
որին սլարգեւել է վերստին կեանք: Թէ ինչպէս
նրանց մէջ տեղի ունեցաւ բացատրութիւնը, ես
չըգիտեմ. իմ ուժերս անգօր դտնեցին մինչև վերջը
լսելու Աշխէնի ալգ ազնիւ, բայց անխիղճ և անողորմ
սլատմութիւնը... Նա, ասաց Վարդեանին, որ կըբա-
ժանւի ինձնից և կը հեռանայ, նախապէս հաղոր-
դելով ինձ բոլոր ճշմարտութիւնը... և հաղորդեց:

Տիրեց խորին լուսթիւն:

Մարգարիտան նստած էր լուռ ու մունջ, վըշտացած և գունատւած, երբեմն արտայայտելով իր հոգեկան լուզմունքը մռայլ ղէմքի վրայ: Նրա առջև նորից պատկերացաւ իր միւսնոյն ցաւալի պատմութիւնը, սակայն աւելի վատ և սպանեցուցիչ գոյներով, քան թէ՛ էր Աշխէնինը: Նրան—սիրեցին, նա հեռանալով մի ափից, գոնէ գիտէր, որ ունի ամուր պատասպարան—հաւատ սիրեցեալ մարդու մէջ, լուսալի ափ—պայծառ ապագայ... Վարդեանը չըմտածեց, չըվախեցաւ... Համարձակօրէն մեկնեց իւր ձեռքը մի կնոջ, որն ինչեց նրա վրայ, շարքտելով իրենից հեռու իր հարազատ, օրինաւոր ընտանիքի տէրին, որին ինքն իր յօթարութեամբ, և ոչ բռնութեամբ, անձնատուր էր եղել...

—Դուք, գուցէ ինձ համարէք ամէնաանբարօրական մարդ, նորից շարունակեց Սարգսեանը,—սակայն ես երկւոր, երկւոր մտածեցի, և գիտէք ինչ եզրակացութեան եկայ. այն—որ նախկին կանայք վարվումէին աւելի խելացի, տրամաբանօրէն և աւելի խղճով: Մեր նախամայրերը և նախաքոյրերը եթէ փոխարինում էին իրենց ամուսիններին, գոնէ ծածկումէին այդ ֆակտերը: Հրապուրանքը, որպէս մենք այդ տեսնումենք հարկւրաւոր օրինակներով, շուտով կ'անցնի (սիրահարներին միատեղ կեանքը չէ՛ որ սրաթուիչ կերպով է սթափեցնում նրանց, շնորհիւ այնպիսի պայմանների, որոնք թուլացնում են

բոլորքւած կիրքը) և ընտանեկան բաղդաւորութիւնը կարող է նորից, նոր ուժով յարութիւն առնել: Բայց այժմ այդ անիծեալ, անխիղճ ազնուութիւնը, այդ ուղղագիծ յարաբերութիւնը... Աշխէնն ինձ ասաց, որ սիրահարւած է Վարդեանի վրայ, նրա, որին ես նորից կեսնք տւեցի, որ գնում է, բաժանւում է ինձնից... Ես, որպէս ժամանակակից ամուսին, կանգնած իմ գիրքի բարձրութեան վրայ, չուզեցայ վրէժխնդիր լինել իմ երջանկացած հակառակորդից, չուզեանալով խանգարել Աշխէնին՝ կազմելու իր կեանքը իր ճաշակին համաձայն: Եւ մինչև անգամ տաքարկեցի ապահարզան, սակայն, բանից երեւած, որ բժիշկը—հակառակէ պսակին: Այն ժամանակ ես արեցի ամեն բան, ինչ որ միայն կախած էր ինձնից. տարածեցի, որ կինս տկարէ, որ բժիշկները խորհուրդ են տալիս նրան ապրել տաք կլիմայում, տւեցի նրան առանձին անցադիր, ապահովացրի փողով, որպէս զի նա դրամական կախում չունենայ Վարդեանից, և ճանապարհ գրեցի... Երբ նա գնաց և ես մնացի միայնակ դատարկացած տնումս, կարծեցի որ՝ կըխելադարւիմ... Կնոջս իւրաքանչիւր խօսքը, իւրաքանչիւր շարժումը լիշեցնում էր ինձ իմ ջախջախած երջանկութիւնը... Իմ վարքի մէջ ես գտնում էի շատ եղանակներ, որոնց շնորհիւ նա կարողէր ինձնից անջատուի, դադարել յարգելուց և սիրելուց...

Աշխէնն ինձ սիրում էր, չէր դադարում վերաբեր-

ւել ինձ իր ամբողջ հոգու լաւութեամբ... Բայց նրա վրայ, որպէս յանկարծական հոգմ, թռաւ բորբոքած տարփանքը... Եւ, Աստուած իմ, ինչ տեսակ մտածմունքներ չ'առաջացան զլիսումս: Ես մտածեցի, որ աւելի լաւ կըլինէր անձնատուր լինել այդ կըքին, եթէ չըկարողանար յաղթել, բայց գոնէ, ի սէր Աստուծոյ, քարուքանդ չ'անէր ընտանեկան բաղդաւորութիւնը և օջախը, չըփչացնէր թէ իր կեանքը և թէ իմ, այլ և նրա Վարդեանի... Առաջին նամակները, որ ստացայ Աշխէնից, շնչումէին բաղդաւորութեամբ... Նրա ազնւութիւնը վեր էր իր սահմանից. նա համոզումէր ինձ՝ չըտիրել,—գրումէր որ՝ անբացատրելի, աննկարագրելի կերպով բաղդաւոր է... բայց երբորդ ամսում, համարեա ընդհատեց նամակագրութիւնը և նրանցից վերջինն ինձ ցաւալի կասկածների առիթ պատճառեց: Ես յանձնարարեցի այտեղի իմ բարեկամներից մէկնումէկին, որ մանրամասն իմանար, թէ ինչպէս է ապրում Աշխէնը, և բանից երևաց, որ Սիւրոյ Պօէզեան, կորել, անյայտացել է արգէն:

Երէկ ես անձամբ գնացի նրա մօտ, բայց ի ցաւ իմ խոցոտւած սրտիս—նա տանը չէր: Նա ապրում է մենակ, մի ցածր, խոնավ սենեակում և ամբողջ օրերը, որպէս ասում են, նստած է լւացքի տաշտի մօտին: Պ. բժիշկը երբեմն—երբեմն այցելում է, և անբնական չէր լինի, եթէ նա, ըստ իրենց համալսարանական անպայման ազնւու-

թեան, առջև խոնարհւած՝ ասէր նրան. — Երեք ամիս առաջ ես անսահման սիրով էի սիրում քեզ, իսկ այժմ—էհ, այնպէս էլի... սակայն մի բաժանւիր ինձնից, որովհետև լաւ է ունենալ մօտիկ մարդ, քան թէ՝ մնալ մենակ: Եւ իրաւ. չէ՞ որ ներկայ ժամանակաւ բարոյական դաստիարակութիւնը այդպէս է պահանջում:

— Ինչ կարողեմ ես անել, խուլ ձայնով հարցրեց Մարգարիտան, կարեկցութեամբ նայելով Սարգսեանի խռովայուզ դէմքին: Այդ երկար պատմութիւնը, ակներև կերպով, տանջեց Սարգսեանին. նրա սև աչերը, կամակորուքեամբ ուղղած դէպի անկիւնը, մի տեսակ վայրենական զազանութեամբ փայտակում էին, գունատ այտերը շողաղել էին կարմրագոյն ծիրանիով, և միայն շրթունքները սեղմւած արտայայտում էին այդ մարդու ներքին ցաւն ու վիշտը:

— Ինձ թւում է, անգին Մարգարիտա, որ դու լաւ կ'անէիր, եթէ հէնց վաղը կանուխ գնայիր Աշխէնի մօտ, ասաց Յովսէփեանը իր բարեկամի փոխարէն, իբրև պատասխան Աշխէնի հարցին: Կանանց աւելի հեշտ է միմեանց հետ խօսել, պարզել միմեանց իրենց սրտերը և արտայայտել իրենց հայեացքները:

Ինչ մի այնպիսի խելամիտ, այնպիսի զուլած կին ես, Մարգարիտա, որ կարող ես լըծօրէն ազդել նրա վրայ, կարող ես կործանել, ջախջախել նրա

ցնորական համոզմունքները, համոզել նրան՝ վերագառնալ ամուսնու գիրկը...

— Այո, այո, հարազատ բարեկամ, սիրելիս, գնացէք նրա մօտ, ոհ, Աշխէն, Աշխէն... Ասացէք, համոզեցէք նրան վերագառնալ... ոհ, մինչև անգամ չըվերագառնալ, կարելի է այդ նրան ստորութիւն կերել... Թող միայն ասէ, որ համաձայն է ապրել ինձ հետ մի յարկի տակ և կըզնանք մի ուրիշ նահանգ, ուր որ նա կըցանկանալ, և ես համբերութեամբ և խոնարհութեամբ կըստատեմ մինչև որ՝ նրա հրապուրանքը բոլորովին կ'անցնի, մինչև որ նա կըտեսնի իմ մէջ նորից մերձաւոր բարեկամութիւն: Եթէ որ այդ նրա համոզմամբ անկարելի է, մենք կ'ապրենք որպէս բարեկամներ, ծառայելով միայն ընդհանուր գործին... Ասացէք նրան... Բայց ես գիտեմ, զուք ինքներդ գիտէք, թէ ինչ է հարկաւոր ասել նրան, ինչպէս ազգել նրա նիարդերին, փոխել տրամադրութիւնը: Հաւատարիմ բարեկամ, օգնեցէք... Փրկեցէք նրան և ինձ... Դուք—կարողէք, դուք ունիք իրաւունք նրա հետ պարզութեամբ, ամէն ինչ, այն ամէն ինչ խօսալու... Դուք, որ բաւականացած փոխադարձ սիրով վաղելում էք կեանքը՝ այն երջանիկ օրերը, որը մինչև մահ վըճռեցիք միասին անցկացնել... Դուք ընդունակ էք, կարողէք պահպանել ձեր ընտանեկան երջանկութիւնը, փրկեցէք և մերը... Այդ ժամանակաւոր շեղւիլը սրբազան պարտքի ճանապարհից չէ կա-

րող կորցնել իմ սէրը, իմ յարգանքը, իմ հաւատը գէպի նա...

Սարգսեանը դեռ երկար խօսակցեց տիկին Յովսէփեանի հետ, ջերմօրէն համբուրելով նրա սառած ձեռիկները՝ խնդրեց նրան լինել իրենց մէջ միջնորդ հաշտութեան, և փրկել իրենց երկուսին էլ՝ անդարձ կորստից...

VI.

Տիկին Յովսէփեանը, լսելով Սարգսեանի աղերսանքը, գառնապէս տանջվում էր: Նրա գովասանքը, նրա համեմատութիւնը Մարգարիտայի և իր կնոջ մէջ, որից դուրս եկաւ այն, իբր թէ՛ նա իղէալի է կանանց,—պատառում էին նրա սիրտը: Մի քանի անգամ Մարգարիտան պատրաստուեց գոչել «լռեցէք» և բոլորը, բոլորը խոստովանելու մօտենուն և Սարգսեանին, բայց մի տեսակ ստրկական—խայտառակ ամօթի և երկիւղի զգացմունք թուլացրեց բոլորովին նրա ուժերը և խոստովանութիւնը հանդաւ նրա սալտակացած շրթունքների վրայ: Երբոր Սարգսեանը երկար ու բարակ խօսակցելով ստացաւ Մարգարիտայից աղնիւ խօսք, որ կըզնայ վաղը Աշխէնի մօտ՝ դուրս գնաց մի քիչ քաջալերած և հանգստացած:

— Զահիլ կինը աղատօրէն շունչ քաշեց:

— Իմ թանգագին, իմ անուշիկ... սիրով վերաբերեց այ. Յովսէփեանը, դիմելով կնոջը, երբ նրանք սեղանատնից անցան ննջարան. — Ես որքան, պարտականեմ քեզ իմ բաղդաւորութեամբ: Եւ ճիշդ, մտնելով ամուսնական կեանքի մէջ, տղամարդը չի էլ մտածում, թէ ինչպիսի զարհուրելի քմահաճութեան է անձնատուր եղած, քմահաճութեան, որ գտնվում է իր կնոջ ափերի մէջ... Ահա քեզ Սարգսեանը — կենդանի մեռած մարմին: Նա այնքան էր սիրում զաւառական կեանքը, այնտեղի գործերը, այնքան սիրում էր Գ-ի հասարակական գործերին անձնատուր լինել, որ մոռանում էր իր «եսը», բայց ահա թէ ինչ. — նա, որպէս օգտակար, ազնիւ և հասարակական համարձակ գործիչ՝ դաւաճանում է իր իդէալը, երեսի վրայ է թողնում ամէն բան, միայն այն բանի սիրոյ համար, որ կնոջը ցանկալի էր խաղալ այգալիսի մի ուսման... Հո, լսու, եթէ որ նա համաձայնի նորից միանալ, իսկ եթէ ոչ... ես վաղուցվանից ճանաչումեմ Մակարին. նա ընդունակ է ընկղմել մեկամտեղութեան մէջ և վատ վախճանով վերջ գնել իր կեանքին...

— Խեղճ մարդ, ես այնպէս եմ խղճում նրան... և նոյնպէս Աշխէնին, լուռ ձայնով շրջնաձայն Մարգարիտան:

— Ի հարկէ, խղճալի են... Սակայն ես լիովին հասկանում եմ նրա համոզմունքը և կարեկցում: Թող կինը դաւաճանէ ամուսնուն, միայն՝ եթէ այն-

քան անգործ, որ չի կարող չաղթել իր հրապուրանքը, բորբոքած զազանալին կիրքը, բայց այդ նոր ճաշակով խոստովանանքը — այդ լիրբ արարմունքների, այդ աւերմունքները, սկանդալները... Սուկալի բաներ են: Եթէ ինձ, Աստուած մի արասցէ, պատահէր նոյնանման մի բան, ես ժամանակ էլ չէի կորցնիլ և մտածիլ ինքնասպանութեան վերայ... Ի հարկէ, Սարգսեանի ներկայութեամբ ասել այդ — կընշանակէր մղել նրան դէպ այդ յանցաւոր միտքը: Բայց այդ բանը լեզւիս ծալքին պտոյտ էր գալիս: Հազիւ զսպեցի ինձ — չ'արտայայտեցի... Այո, Սարգարիտա, մարդս այնպիսի ապերախտ անասուն է, որ տապալում է նրան, որը շնորհել է իրեն փառքի դափնիներ և միայն զղջում է անկման, կործանման ժամանակ... Ինձ համար այսօրուայ օրը մի փորձնական յաջող դաս է, և երանի թէ՛ այդ նոյն փորձնական դասը հարեւրաւոր մարդիկ տեսնէին կենդանի նկարագրութեամբ, այն տեսնէին, այն էլ — թատրոնական կրթիչ բեմի վրայ: Այսօրուայ խօսակցութիւնը Սարգսեանի հետ, նրա ողբալի գրաման, դու — քո կուրսերը — այդ ամէնը ինձ ուժգին կերպով վերդովեցին, և, որքան ինձ համար դառն է, բայց և այնպէս՝ պէտք է խօսեմ քեզ հետ պարզօրէն... միայն վաղօրօք խնդրումեմ քեզ՝ չբարկանալ, եթէ ես կասեմ միտքէ անախորժ բան:

— Աստուած իմ, որպիսի յառաջաբան է, հա-

նաքով նկատեց Մարգարիտան, թէև նրա սիրտը մարում էր և ձայնը դողդողում.— Ինչ է պատահած կուրսերում, ինչ բան կարող է վերագրել ինձ:

— Ինձ համար այնքան անախտի՞ է, Մարգարիտա, հաւատացիր ինձ, մանաւանդ Սարգսեանի խրատիչ պատմութիւնից յետոյ... Նա, ի հարկէ, ազգեց և քո նիարդերին, իսկ դու գեռ թէյից առաջ զգում էիր քեզ վրա: Ինձ ցանկալի չէ գառնութիւն պատճառել քեզ, բայց միւս կողմից, ես, որպէս ժամանակակից ամուսին, պարտական եմ նախազգուշացնել քեզ, նամանաւանդ... որ այստեղ ոչ միայն իմ անունն է պախարակվում, խախտաւակվում... այլ և՛ իմ հասարակական դիրքը...

Ես իմացայ, որ դո՛ւ... Սակայն չէ, այդ թող-նենք վաղան...:

— Դո՛ւ ցանկանում ես ինձ սպանել, բնականից դուրս աղաղակեց Մարգարիտան,— առա՛, ասա՛ շուտով, ինչո՞ւ ես տանջում ինձ... իմացա՞ր... ասի՛ր, մի խնայի՛ր...

— Բաւական է, բաւական, ահա ջուր, Մարգարիտա, խմի՛ր և հանգստացի՛ր... սոսկալի ոչինչ չըկայ... բանը նրանումն է, որ այսօր, երբ ժողովւած էինք Մ—ի մօտ, ասում էին, որ գտել են Ակադեմիայի սրահում բաց նամակներ, ուղղւած քո ընկերուհիներից մէկի հասցէին... Ահա՛ թէ ինչո՞ւ ես ուզում եմ խնդրել քեզ, որ հեռու մնաս քո այդ ընկերուհիներից և չձաճախիս դասախօսութիւն-

ներին, գոնէ մի երկու—երեք շաբաթ, մինչև որ ամեն ինչ կըհանգչի և մոռացութեան կըտրւի... Մարգարիտա, Մարգարիտա, ինչ պատահեց քեզ... Դու լաց ես լինում, օգնեցէք, օգնեցէք,— ահուդողով աղաղակեց պ. Յովսէփեանը, զգալով թէ՛ ինչպէս թուլացած և սառնացած Մարգարիտան առանց զգացմունքի վայր ընկաւ նրա ձեռների վրայ, որը հազիւ կարողացաւ բռնել նրան: Կէս ժամից յետոյ Մարգարիտան հանւած, պարկած էր անկողնում, իսկ ամուսինը կանգնած նրա գլխավերեւում, զունատւած և վրդովւած, երկիւղով նայում էր կնոջ դժգոյն երեսին, և մտքի մէջ յանդիմանում էր ինքն իրեն, որ ընտրեց այդպիսի անյարմար ժամանակ... Ինձ, տղամարդիս, բոլորովին շփոթութիւն պատճառեց Սարգսեանի պատմութիւնը, իսկ Մարգօյիս՝ այնպիսի ջղային և տաւաորիչ նատուրային,— նա կարող էր սաստիկ վրդովել... Ասում էր Յովսէփեանը— իսկ ես գեռ մտածեցի զլսիցս փռոցներ անել՝ խնդրել նրան՝ չըգնալ այնտեղ, չըպատահել ընկերուհիներին... Զարմանալի խելացիութիւն... Կարծես թէ՛ վաղը ժամանակ չէի գտնիլ... Եւ ինչո՞ւ այսքան ուշացաւ բժիշկը: Կեանքս կըտալի, միայն թէ չըհիւանդանար իմ Մարգօս... Ա՛խ, ինչպէս նա վերջին օրերս զունատւել է. քիչ էր ուտում, քնում... Յիշեց պ. Յովսէփեանը այն հոգատարութեամբ, որպէս վայել էր սիրեցեալ ամուսնուն: Թէյի ժամանակ, Սարգսեանի պատմութեան

միջոցին, պ. Յովսէփեանը մի քանի անգամ իրան երևակայեց խաբւած և դէն շարտած ամուսին, պատկերացրեց թէ՛ ինչպէս Մարգօն, այն Մարգօն, որին այնչափ անսլաքման հաւատում էր, որով անչափ, անհուն զմայլվում և յափշտակվում էր— յանկարծակի ասէր նրան, որ սիրում է ուրիշին և գնում է նրա մօտ... և մահւան սարսուռը պատեց նրան: Ո՛չ, նրա համար աւելի լաւ էր մեռնել, քան թէ՛ կրէր այն անարգանքները և ստոր վարմունքները, որոնք ընկան Սարգսեանի վիճակախաղի տոմսին:

«Ճշմարտութիւնը... ազնուութիւնը... անկեղծութիւնը... և ինչո՞ւ համար են դրանք, մինչդեռ ժամանակակից կանայք—նորաձև բոմանների հերոսուհիները հպարտանում, գոռոզանում են այնպիսի ճշմարտութեամբ և ազնուութեամբ, որոնք... վերդոված մտածեց պ. Յովսէփեանը, խիստ սեղմելով իրեն ձեռները... Ս՛, յաղթեցէք ձեր հրապուրանքներին, ձեր սանձարձակ ֆանտազիային, ձեր միառանձնատեսակ ազատ քաղաքացիութեանը, որն այնքան եռանդով որոնում էք: Յաղթեցէք և դրանով այն ժամանակ կ'ապացուցանէք ձեր ազնիւ յարաբերութիւնը՝ համաձայն ձեր տւած խօսքին, սրբազան պարտքին, որն ընդունեցիք ձեզ վրայ ինքնակամ և ազատաբար: Մեղադրելի չեն միայն դիւրական կանայք, որոնք բռնութեամբ են ամուսնանում... սակայն նրանք... նրանք հազար

անգամ ազնիւ են, քան թէ՛ դժւք, դուք, կրթւած տիկիներ... Եւ եթէ դժւք ուզում էք ձեր ընտրած ամուսինների հետ լինել հաւասար իրաւունքի տէր, բայց և այնպէս միք կործանիլ ձեր ընտանիքը մի վայրկենական հրճւանքի և տարփանքի համար, հաւասարակշռութեան մէջ դրէք ձեր կրքերն ու ընտանեկան, ամուսնական պարտականութիւնները: Փականք, արգելք դրեցէք ձեր դաւաճանութիւններին, անհաւատարմութիւններին, որոնք օրէց—օր աւելի զօրեղ կերպով խոր արմատներ են ձգում մեր գերդաստաններում, ամէն տեսակ ձևերով...»

Ս՛խ, մարդիկ, մարդիկ, որպիսի սրբութեամբ հաւատում էք ընտանեկան բաղբաւորութեանը... և լիովին արժանի էք նրան, սակայն... Օ, ...— Դեռ այդ լաւ է, եթէ չըկան երեսաներ, չըկան այդ թշուառ արարածներն, որոնք առաջ են գալիս, որպէս անմեղ զոհեր, փոխադարձ սխալմունքների... Ինչ արած. քանի գնում, այնքան պակասում է հաւատարիմ ամուսնութիւնների թիւը: Օրէնքը, որը միացնում է մի ամբողջութեան մէջ երկու արարածներ, այլևս չունի իւր զօրութիւնը, ամուսնական կապի ամրութեան նկատմամբ: Ժամանակակից կեանքը առաջ է բերել այնքան բարդ հանգամանքներ, պատճառաբանութիւններ ամուսինների անջատման համար, որ մարդս սոսկւում է, մոլորվում է, տեսներով իւր օջախի հանգչումը և այդ ստիպողական, յարգելի երոյթները... և մարդս զգում

է իրեն, որպէս լողորդ փոթորկալից ծովակում, ծածկւած մակուկի մէջ: Ի՞նչպէս ազատուել այդ օրհասական կորստից—ծովակի կլանումից: Ի՞նչով ապահովել իրեն, ինչպէս փրկել երեսաներին որբու-թիւնից...

Անբաղդ ամուսինը ուժասպառ վայր ընկաւ: Եւ այդ միջոցին լսելի եղաւ մի երգ, որն ակամա-յօրէն խլում էր մարդու աչերից արտասուքի կաթիլներ, մորմոքում էր մարդուս սիրտն ու թոքը: Լսեց և Մարգարիտան... Այդ երգը սթափեցրեց, շփոթեց Մարգարիտային, այդ երգը, կարծես դիտմամբ էր երգւում, որ պատառ է նրա լերդն ու աղիքը, մի ըոպէում հալումաձ անէ նրա կեանքը կամ առաջացնէ նրա մէջ խղճի և սրտի մաքրու-թիւն—զղում... Ահա... Մարգարիտան ճանաչեց այդ ձայնը, այդ ծանօթ հնչիւնները—այդ Աշխէնն էր երգում, որն ապրում էր նրանց կից... Մարգարիտան ցնցւեց և վայր ընկաւ...

Ջանգակի սուր և կտրողական հնչիւնը վերջ տւեց պ. Յովսէփեանի մտածմունքներին և ստիպեց ցնցւել Մարգարիտային:—Ի՞նչ է այդ... Որտեղ եմ ես... Բնէ է պատահել... Երազ էր սա արդեօք, խուլ ձայնով շշնջաց Մարգարիտան, խելքը գլուխը ժողովելով, և մի քիչ վեր բարձրանալով լինեց արմուկի վերայ.—Դու այստեղ ես, հողիս, դիմեց Մարգարիտան ամուսնուն, քնքշօրէն սեղմելով նրա պաղ ձեռները... Դու ինձ պարկեցրի՛ր... Օ՛, որպէս

բարի ես... շնորհակալեմ, շնորհակալ քեզնից... ների՛ր ինձ յանուն այն ամէնի, որոնք ամէնից սուրբ են, թանգ են քեզ համար... Ների՛ր, ների՛ր, արտասա-նեց նա, ապուշ կտրած աչերը լի կարեկցութեամբ և զղջումով կենտրոնացնելով ամուսնու դէմքի վրայ: Պ. Յովսէփեանը կարօտով և հիացմունքով դրկեց նրա ցաւած կուրծքը: Մարգարիտան ժպտաց և խճճւած ու քարշ ընկած մազերով գլուխը դրեց ամուսնու ուսերի վրայ...

—Բժիշկը եկաւ, շտապ ներս մտնելով ազդա-րարեց աղախինը: Գերասիմ Յովսէփեանը արագ քայլերով շտապեց դիմաւորելու: Մի քանի րոպէից յետոյ, երբ արդէն բժշկական հետազոտութիւնը վերջացած էր և նշանակւած մի ինչ որ դեղ՝ բժիշկը ներս մտաւ դահլիճը, ուր Յովսէփեանը, անհամբերութեամբ չափչափելով մի անկիւնից—միւսը, անհանգստութեամբ սպասում էր բժշկի վերջնական վճռին: Նրան թւում էր, թէ իր կինը տենդով տկար է և կանգնած է մահւան դագաղի կողքին: Եւ սառն քրտինքը հեղեղեց նրա ճակա-տը...

—Ի՞նչպէս է, պարոն բժիշկ, Բնչ դրութեան մէջ գտաք դուք նրան: Ի՞նչ տկարութիւն է, դող-դողալով հարցրեց նրան պ. Յովսէփեանը:

—Դատարկ բան է... Հինգ ամսից յետոյ հայր կըդառնաք... Ժպտալով նկատեց բժիշկը:

—Դուք... չէ՛ք սխալվում... կատակ չէ՛ք տ-

նում... դողդոջիւն ձայնով հարցրեց Յովսէփեանը, զգալով ուրախութեան այնպիսի ջերմ հոսում, որ հազիւ դառնէ իրեն—չըզրկել և չըհամբուրել այն մարդուն, որն աւետեց իրան այդ՝ իր երազների և յոյսերի պատկեր։—Նա կրկին շուտով հայր։

Յովսէփեանը ուրախ, կայտառ երեխայի նման ներս վազեց, անբնական և իրեն անյատուկ ձայնով աղաղակեց.—Ես բաղդաւորեմ, բաղդաւոր այսօրւանից... Ներիւր, ներիւր ինձ, Մարգարիտա... Նա չըկարողացաւ շարունակել ընկաւ Մարգարիտայի կրծքի վրայ, կարօտակէզ, բռնուն սիրով սկսեց համբուրել... Մարգարիտան, որը խոր ընկղմած էր զառանցանքների մէջ, վեր բարձրացրեց հանգած աչքերը.—Ո՛հ, ի սէր Աստուծոյ, մի վրդովէք հանգստութիւնս... Ամուսինը համբուրեց և հեռացաւ։ Կահաւորած ննջարանում տիրեց գերեզմանային, խաղաղ լռութիւն։ Միայն Մարգարիտայի հոգեկան աշխարհն էր, որ անհանգիստ էր... Յուզվում էին գիշատիչ զգացմունքներ, խռնվում էին ծանր մըտքեր, ալեկոծվում էր նրա սիրտն ու հոգին... մի ներքին ձայն նրա մէջ «վրէժ, վրէժ» էր կանչում։ Երկարատե լռութիւնը ընդհատեց։ Մարգարիտան ալլալլաւ, շփոթւած դէմքով, կայծակի արագութեամբ վեր թռաւ անկողնից և արձանացաւ հայելու առաջ։ Նրա հոլանի կուրծքը տրոփում էր... շրթունքներն անգոր էին արտայայտել այն ամէնը, ինչ որ մի քիչ առաջ կատարւել էր և կատարվում էր

նրա հոգեկան մթնոլորտում։ Թուլացած ձեռները երբեմն շարժվում էին, կարծես թէ՝ հեռու էին քշում իրենցից անախորժ մտքեր... Երկար տատանմունքից յետոյ նա նկատեց հայելու մէջ երկու կուսական անարատ պատկեր, որոնք արտացոլւել էին այնտեղ, և կարծես դիտմամբ, նրան աւելի տանջելու...

— Պատկեր սքանչելի, անբիծ... Օ՛, Աշխէն, Աշխէն... Գարշում և սոսկում եմ քեզնից... ինձնից... կորէք... Հեռացէք... ինչո՞ւ էք ալրում, խորովում սիրտս... բաւական չէ տանջանքներս... Ձէ... չէ... արժանի եմ այդ անարգ վիճակին... Նա՛ կարծես ցնորեց։ Տեսարանը փոխեց։ Նրա առջև պատկերացաւ պ. Օհանեանը իր դաժան դէմքով ու հոգով. նա սարսափեց, ուժգին ձայնով բացականչեց և ակամայ յետ փախաւ...—Օ, անիրաւ, անխիղճ, թուական օձ... Հեռացիր... կորիւր գարշելի արարած... չէ... չէ... չեմ հաւատում... բաւական չէր... այժմ, այժմ... ո՛հ... չէ... չէ... Նա՛ մի փոքր հանգստացաւ, մեղմացաւ, լուրջ կերպարանք ստացաւ, կրկին մօտեցաւ հայելուն, կրկին շարունակեց.— Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ կործանեցիր իմ կեանքս, անիրաւ... Գո՛ւ ինձ զրաւեցիր քո կեղծ հրապուրանքներով, դո՛ւ օրինակ բերելով «նրան» —գերեցիր իմ սիրտը, «նրան» որը իր բնաւորութեամբ մի հատիկ է ամբողջութեան մէջ... «Նա» —ցեխի մէջ խորասուզածին վեր բարձրացրեց, դրեց աւելի փայլուն և նա-

խանձելի դիրքի մէջ, քան թէ՛ էր իր նախկին խա-
տառակ ամուսնու մօտ: Հասարակական կարծիքը
առ ոչինչ համարեց, ջախջախեց, աներկիւղ ձեռք
մեկնեց իրեն սիրող սրտին, որը զոհեց իր կեանքը
«նրա» համար: Իսկ դու, դու թիւնչ արեցիր. թաղե-
ցիր ինձ աղբի կոյտի մէջ, ոտնաքար ձգեցիր ան-
դունդը, կործանեցիր, փշրեցիր, մաս—մաս արեցիր
այն սիրտն, որը զոհելով ամէն բան, անձնատուր
եղաւ քո լիրբ կրքերին... Եթէ դու, որի օրինակով
ինձ գերի դարձրիր և... ինձ... Եթէ «նրա» ազ-
նուլթեամբ վարվէիր ինձ հետ, գուցէ և ես... Ս'...
ահեղ դատաստան... սէր է քո արդարութիւնը...
Կրկին տիրեց լուսթիւն...

— Խելքս թելադրում է ինձ անձնասպանու-
թիւն, իսկ խիղճս, խիղճս... անդթաբար պահան-
ջում է հանգստութիւն — մաքրութիւն... Ո՛չ...
խղճիս պահանջը արգարացի է, աղաղակեց Մարգա-
րիտան և սարսափահար ընկաւ յատակի վրայ, իսկ
անգորացած ձեռները վեր բարձրացան դէպի եր-
կինք, աղամալից խնդրելով զթութիւն և թողու-
թիւն...

VII.

Անցաւ բժշկի ասայ ժամանակամիջոցը: Մար-
գարիտան ծանր տկարութիւնից յետոյ կազդու-
վում էր: Երեխան, որի ծնունդը այժման մեծ ու-
րախութիւն պատճառեց հօրն, իր աշխարհ երե-
ւալուց յետոյ, մի քանի ժամ չ'անցած՝ մեռաւ:
Եւ այդ առաջին բաղդաւոր վալրկեանն էր Մարգա-
րիտայի կեանքի մէջ այն օրից սկսած, երբ իմա-
ցաւ, որ հինգ ամսից յետոյ լինելու է մայր:
Իր գործած մեղքերի խոստովանութիւնը, դա-
ւաճան վարմունքը՝ ընդէմ ամուսնու, որին իսկա-
պէս ճանաչեց իր փրկութեան ժամանակ, — շատ
ծանր հետեւանքներ թողեց նրա կեանքի վրայ:
Ամբողջ ժամեր և մինչև անգամ օրեր՝ Մարգարի-
տան անցնում էր մի տեսակ մռայլ անզգայութեան
մէջ, զարհուրանքով նայելով անցեալի վրայ՝ յան-
դիմանում էր ինքն իրեն և չարաչար զղջում:
Մարգարիտան լսելով մարդու ուրախալի խօ-
սակցութիւնը, տեսնելով նրա բաղդաւորութիւնը
և յոյսը՝ իրենց որդիու ապագայի նկատմամբ, —
անտանելի կերպով տանջվում էր: Շատ անգամ
զարհուրելի խոստովանութիւնը պատրաստ էր դուրս
թռչելու նրա շրթունքներից, սակայն զսպում էր
իրեն, հաշիւ տալով, որ իր պարզասրտութեամբ
ամուսնուն դժբաղդութիւն կը հասցնէ և վերջնա-
կանօրէն կը խորտակէ նրա կեանքը:

ձշմարտութեան զգացմունքը զաղտնի ասում էր Մարգարիտային, որ նա դեռ կարող է քաւել իր մեղքերը, հեռացնել իրենից իր բոլոր երեւակական ձգտումները դէպի անձնական բաղդաւորութիւնը, և յագեցնելով իր կեանքը օգտաւէտ գործունէութեամբ՝ կըստեղծէ մարդու համար խաղաղ և յարմար անկիւն, ուր նա, չարիքների դէմ կուելուց յետոյ, կարող է յոգնած, վաստակած և տանջւած հանգիստ գտնել—գտնել մաքառելու նոր ոյժ, հաւատ և խնդութիւն ու երջանկութիւն...

Բոլորովին կազդուրւելով, նիհարացած, բայց մի տեսակ զմայլեցուցիչ, սքանչելի թարմութեամբ թէ հոգու և թէ դէմքի, լուսաւոր հայեացքներով դէպի կեանքը և մարդկութիւնը—նա՛ Մարգարիտան երևաց, որպէս տան բարի, զթառառ ոգին:

Գերասիմ Յովսէփեանը չէր կարող չ'ուրախանալ իր ընտանեկան բաղդաւորութեամբ. նա պաշտում էր կնոջը, և ամէն մի քայլափոխում օրինակ էր վերցնում նրանից, որը կարողացաւ այնքան եռանդով տանել անհուն վշտերն ու տանջանքները: Յովսէփեանի ծառայական գործերի վիճակը փոխւեց և հասաւ նախանձելի գրութեան: Նրան սկսեցին լուրջ գործեր յանձնարարել, և Մարգարիտան նկատեց, որ կարող է օգտակար լինել մարդուն, որպէս լաւ ընկեր, որպէս անձնուրաց, հաւատարիմ քարտուղար—և ուրախութեամբ ընդունեց այդ քաղցր ծանրութիւնը: Նա ամէնայն տոկունութեամբ և

եռանդով անձնատուր եղաւ ամուսնուն օգնելու գործում, և երբ վերջինս ստանում էր պարգև, գովասանք, որոնց Մարգարիտան կարգում էր լրագրներում կամ լսում էր ամուսնուց և բարեկամներից մեծ ցնծութիւն էին պատճառում նրա մաքրւած սուրբ սրտին: Նա աշխատում էր գիշեր և ցերեկ, և զգում էր, որ ինքն ևս ձգում է իր լուծան ընդհանուր վսեմ գործի գանձարանը, իր սիրեցեալ ամուսնու հետ ձեռք—ձեռքի տւած:

Այն, ինչ որ Օհանեսանի և նրա նման ժամանակակից հարիւրաւոր գիպլոմաւոր լովելասների աչքում կազմում է «Սիրոյ Պօէզիան», և ներկայացնում է կեանքի գրքի արտաքին գեղեցիկ երեսը,—ստեղծում է կնոջ կեանքում շատ ծանր, մուսլ գրամայ, վերջանալով ո՛չ միշտ ուրախ, այլ արիւնսահեղ տեսարաններով:

«Սիրոյ Պօէզիան» Մարգարիտայի առողջ և չքփչացած նատուրայի վրայ շատ կրթիչ կերպով ներգործեց և ընդ միշտ հեռացրեց նրան այդ որոնելուց:

Գործունիւյ և սիրելի Մարգարիտան տեսաւ և կեանքի պրօզայում պայծառ ճառագայթներ—լինել օգտակար տնտես կին, ագնիւ, հաւատարիմ կին, մտերիմ ընկեր ամուսնուն—և այս մի այնպիսի գա-

դափարական գրութիւն է, որ անմատչելի է ալն
էգօիստներին, որոնք ձգտում են անձնական բազ-
դաւորութեան, կործանելով և ոչնչացնելով ուրիշի
կեանքը, երևակայելով կառուցանել ամպերի վրայ
իրենց սրբութեանց սրբոց խորաններն ու տա-
ճարները...

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՐԱՍ Է ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ԳԱՊԱՆՓԱՔԱՆԱԿԱՆ ՕՐԺԱՐԿ

Վէպը

Եւ լոյս կը տեսնի մի խումբ օրիորդների
Հրատարակութեամբ.

ՆԱԵՒ ՊԱՏՐԱՍ ԵՆ.

1, Հասարակաց Աղջիկը:

1, Նարգիզ-Գիւլօ:

3, Զրոյցներ բ. տետր:

ԳԻՆՆ Է 20 Կ.

Վաճառվում է Թիֆլիսի բոլոր գրավաճառանոց-
ներում:

Հինգ ըուբլուց աւել գնողներին 20 տոկոս զի-
ջում կը լինի:

Մեր հասցեն՝ Тифлисъ. Книжный магазинъ
Хидикель, յանձնել Ա. Տէր. Սիմէօնեանցին:

2013

